

Počátky výuky estetiky na hlavních univerzitách rakouské monarchie (1763-1805)*

Tomáš Hlobil

Estetika jako samostatná filozofická disciplína vznikla zásluhou Alexandra Gottlieba Baumgartena (1714–1762) na pruské univerzitě v Halle ve třicátých a čtyřicátých letech 18. století.¹ Kolegia zabývající se krásou, vkusem a různými druhy umění na čele s poezií vzápětí pronikla do programu jak severoněmeckých protestantských, tak jihoněmeckých katolických univerzit.² V jihoněmecké oblasti včetně rakouské monarchie představovala kolegia estetiky či teorie krásných věd a umění od šedesátých a zejména sedmdesátých let důležitý článek reforem usilujících o přiblížení dosud jezuiti ovládaných filozofických fakult světské praxi a vyrovnání jejich úrovně vyspělejším protestantským protějškům.³

Pro dosavadní speciální práce zkoumající výuku estetiky je příznačné, že se zabývaly výlučně jednotlivými rakouskými univerzitami či pozdějšími obdobími.⁴ Monotematicky přistoupily k estetice i dějiny jednotlivých univerzit a filozofických fakult.⁵ Toto zúžení překonaly jen studie zabírající se celým rakouským školstvím. Z nich vynikají práce Ernsta Wangermanna rehabilitující univerzitní reformu prezidenta josefínské studijní komise Gottfrieda van Swieteny.⁶ Ani Wangermannův přístup však nepostihl peripetie výuky estetiky souhrnně. Trpí opačnými nedostatky než univerzitní dějiny, nepřihlíží dostatečně k situaci konkrétních univerzit, tím nezáměrně vzbuzuje nesprávný dojem, že se výuka estetiky vyvíjela ve všech částech monarchie stejně.

Cílem následující studie je uchopit rané dějiny rakouské univerzitní estetiky v co největší šíři a úplnosti na základě materiálů dochovaných v českých, rakouských a německých archivech,⁷ a tím vytvořit rámec pro jakékoli detailnější zkoumání univerzitní estetiky v rakouské monarchii ve druhé polovině 18. a na počátku 19. století. Studie zkoumá počátky výuky estetiky na třech hlavních univerzitách – vídeňské, pražské a freiburské, okrajově přihlíží i k dalším včetně uherských.

I. Krásné vědy a univerzitní reformy Marie Terezie (1752–1783)

1. Do zrušení jezuitského řádu (1752–1772)

V rámci tereziánských reforem⁸ iniciovaných osobním lékařem a důvěrníkem Marie Terezie Gerardem van Swietenem (1700–1772) byl do programu filozofických fakult ra-

kouských univerzit zaveden obor krásné vědy (*schöne Wissenschaften*),⁹ posléze přejmenovaný na estetiku.¹⁰ Ačkoliv není známa žádná van Swietenova soustavná úvaha o krásných vědách, existují archiválie, které naznačují jeho názory. Nejdůležitější je v tomto ohledu protokol ze zasedání studijní dvorské komise z 9. listopadu 1768.¹¹ Zachycuje ostrou debatu týkající se obsazení stolice historie na vídeňské právnické fakultě uvolněné skolem Johanna Baptista Gaspariho (1702–1768). Van Swieten rozpravu otevřel konstatováním, že každá vynikající univerzita (*wohlbestellte Universität*) musí mít profesora *historiarum et litterarum humaniorum*, tedy znalce mrtvých jazyků, dějin učenosti (*gelehrte Geschichte*) a tzv. *belles lettres*. Tento profesor měl podle van Swietena zároveň převzít funkci direktora nižších škol. Ani Gaspari, ani jeho předchůdce Karl Michael O’Lynch (1695?–1758), rozhořčoval se, takové pojetí nenaplnili. Nyní byla podle jeho soudu vhodná chvíle, aby se patřičná stolice vytvořila a převedla z právnické na filozofickou fakultu.

Van Swietenův návrh narazil na otevřený odpor právníků. Karl Anton Martini (1726–1800) a Johann Franz Bourguignon (1722–1784) připustili, že požadovaná profesura by jistě byla ozdoba univerzity a přinesla jí užitek. Současně ale vyslovili přesvědčení, že pokud má být zachována prestiž vídeňské právnické fakulty, je nezbytné, aby si nadále podržela již patnáct let dobře fungující profesuru historie zaměřenou na evropské právo. Pokud má stolice krásných věd vzniknout, musí být podle jejich soudu založena zcela nově. Van Swieten vzápětí kontroval. Poukázal na fakt, že na jeho mateřské univerzitě v nizozemském Leydenu, na které práva studovali četní potomci říšských šlechticů, byly jen tři právnické profesury, přesto tam práva prosperovala. Naproti tomu ve Vídni jsou profesury čtyři a ještě chtějí pátou. Navíc upozornil, že malá znalost antické literatury („in den *litteris humanioribus* allzuwenig bewandert“) obou profesorů historie práva vzbuzovala mnohdy ostudu. To je tím smutnější, že O’Lynch a Gaspari přišli do Vídně učit krásné vědy (*schöne Wissenschaften*) a starožitnosti (*Alterthümer*). Právě proto se také stali řediteli nižších škol. Gaspari se původně prezentoval jako znalec řečtiny a latiny, nikoli práva. „Scheint es wohl glaubwürdig zu seyn,“ vrcholil van Swietenův výpad, „daß man bey der Studien Verbesserung jemals daran gedacht habe, fünf Professoren allein für das Recht, und gar keinen für die schönen Wissenschaften, und die Alterthümer anzustellen? Nichts ist weniger wahr, und es geschah auf eine listige Art, daß der Professor *humaniorum et litterarum* zur juristischen Fakultät, und zwar Ehrenhalber, wie es heisse, gezogen worden.“ Podle van Swietena je vídeňské univerzitě třeba neprodleně získat profesora starověkých dějin a krásných věd (*Professor der alten Geschichte und der schönen Wissenschaften*), který by zároveň vedl nižší školství. I medicína, uzavřel uštěpačně, má jen čtyři profesory a nepoživá menší slávy než práva.

Spor ve dvorské studijní komisi ukazuje, že van Swietenovou strategií bylo zařadit profesuru spojující krásné vědy (*belles lettres*), dějiny učenosti a antická studia do programu filozofických fakult již od samého počátku reformy. Potvrzuje to fakt, že kritizovaný O’Lynch byl přijat na vídeňskou univerzitu v roce 1753, tedy jen rok poté, co byla zahájena první zásadní tereziánská reforma filozofických studií. Spor dále naznačuje jeden z důvodů, proč přes zjevné centralizační úsilí dvora neproběhla na rakouských univerzitách ve Vídni, Praze a Freiburgu im Breisgau institucionalizace krásných věd stejným způsobem. Van Swietenovy teoretické záměry v praxi zjevně narážely na tužby, cíle a ctižádosti vyšších fakult, které se snažily v rámci probíhajících reform trvale posilovat především vlastní postavení. Spor také vyjevuje, že krásné vědy, historie učenosti a antická studia byly van Swietenem chápány jako pojítko mezi univerzitou a nižšími školami. Proto chtěl tuto profesuru zařadit nikoli na práva, nýbrž filozofickou fakultu, která sloužila jako dvouletá příprava pro studium na vyšších fakultách, teologii, právech a medicíně. Její propedeutický a zároveň obecně vzdělávací ráz předurčoval ráz profesury krásných věd. To dokládá i záměr učinit právě z jejího nositele direktora nižších škol.

Z protokolu se mnoho nedovídáme o tom, jak van Swieten pojímal krásné vědy, které disciplíny k nim řadil a které nikoli. Ze zaznamenaných stanovisek lze soudit jen tolik, že je spojoval s krásnou literaturou (*belles lettres*)¹² a dobrou znalostí antických jazyků a literatur. Tento obsah nepřímo potvrzují sesterské obory, které se van Swietenovi podařilo do výuky v rámci reformy z roku 1752 zavést a které měly kýženu institucionalizaci krásných věd doprovázet a doplňovat. Kromě již zmíněné profesury historie to byla ještě profesura německého řečnictví (*Professor Eloquentiae*). Ve Vídni byla zřízena v roce 1753 a obsazena Johannem Siegmundem Valentinem Popowitschem (1705–1774),¹³ ve Freiburgu

gu im Breisgau ve studijním roce 1767/68 Franzem Josephem Bobem (1733–1802).¹⁴ Účelem této stolice bylo vyučovat teoretické a praktické základy sakrálního a profánního řečnictví. Úspěšné absolvování ročního studia historie a řečnictví stanovila Marie Terezie již v roce 1752 jako podmínku pro zahájení teologického a právního studia.¹⁵

Objasnění van Swietenových názorů na krásné vědy dovoluje obrátit pozornost k vlastním profesurám krásných věd na jednotlivých rakouských univerzitách. Za života hlavního tvůrce tereziánských univerzitních reforem († 1772) vznikla v rakouské monarchii jediná profesura na univerzitě v Praze. Podnět k jejímu vzniku dala žádost Karla Heinricha Seibta¹⁶ (1733–1806) adresovaná Marii Terezii 24. ledna 1763. K ní byl připojen rozsáhlý nástin obsahu přednášek z krásných věd (*schöne Wissenschaften, les belles lettres*).¹⁷ Seibt plánovanou výuku rozdělil do čtyř oddílů. V prvním zamýšlel pojednat o krásných vědách obecně (jejich povaze, původu, dělení, přínosu pro mravnost a blaho státu, dále o vkusu, géniu, vtípu a rovněž o hlavních estetických kategoriích na čele se vznešenem). Do tohoto oddílu zahrnul i filozofii, historii včetně pomocných historických disciplín a poezii, přednostně německou, ale i latinskou (teorii a kritiku). Druhý oddíl hodlal zasvětit německému řečnictví, třetí dějinám učenosti a čtvrtý přirozené, nikoli, jak výslovně zdůraznil, teologické mravouce (*natürliche Sittenlehre*). Seibtův návrh se do značné míry kryje s van Swietenovým ideálem. Hlavní odlišnost tkví ve větší šíři pražského projektu.¹⁸ Ta vyplynula z aktuálních pražských poměrů. Na jezuity ovládané filozofické fakultě chyběla nejen výuka krásných věd, ale i německého řečnictví, obecných dějin,¹⁹ dějin učenosti a osvícenské filozofie. Lze předpokládat, že proto Seibtův projekt zahrnul všechny uvedené obory.²⁰

Marie Terezie 30. dubna 1763 vyzvala české úřady, aby posoudily Seibtovu způsobilost k profesuře.²¹ Následovaly prosby o posunutí termínu vyhotovení požadovaného posudku, kladné stanovisko pražské studijní komise z 3. září a českého gubernia z 5. září. Ve stanovisku gubernia se uvádí, že žadatelovy schopnosti byly přezkoušeny a shledány prokázanými, pročež doporučují panovníci Seibta jako profesora krásných věd přijmout. Kromě uchazečových schopností gubernium zdůraznilo užitečnost krásných věd „zur besonderer Aufnahme und Beförderung übriger Wissenschaften, und zur Erziehung gelehrter und dem Staat nützlicher Subjecten“. Zároveň poukázalo na výhodnost jeho nabídky vyučovat krásné vědy bezplatně, tedy bez zatížení jak dvorských, tak univerzitních financí.²²

Již 22. září 1763 posuzovala zprávu českého gubernia studijní dvorská komise. V protokolu podepsaném viceprezidentem van Swietenem²³ vyzdvihla, že nemá o kladném stanovisku Prahy „nicht den mindesten Zweifel“. Osobitě ocenila Seibtův nástin přednášek („trefflich verfaßter Entwurf“). Obšírně se vyjádřila k poznámce o bezplatné výuce. Vyzvala panovníci, zda by nebylo žádoucí uchazeči jeho žádost i přes zjevný přínos jím navrhovaného oboru rozmluvit, neboť ve funkci neplaceného profesora krásných věd nemá ani v budoucnu naději, že by mohl změnit svou stolici za jinou placenou, ba neskýtá se mu ani možnost přivydělat si kolegií hrazenými přímo studenty. Za těchto okolností měla císařovna zvážít, zda stolici vůbec zřizovat, či zda nebude lépe žadatele o celé situaci nejprve vyrozumět prostřednictvím pražské studijní komise s cílem vyhnout se tomu, aby za chvíli žádal plat a jiné příspěvky. Tento závěr, který se vzhledem k otevřené oslavě krásných věd a Seibtova projektu jeví jako skrytá snaha přimět panovníci nalézt pro profesuru dodatečné finanční prostředky, vzápětí odmítla Česko-rakouská dvorská kancelář. Ve zprávě z 8. října podepsané hrabětem Chotkem²⁴ nedoporučila, aby byl Seibt vyrozuměn o okolnostech rozebíraných vídeňskou studijní komisí, neboť sám nabídku předem jistě dobře zvážil. Takové vyrozumění by ho jen mohlo „von seinem der Jugend jedoch so nützlichen Unternehmen gänzlich abgeschrockt werden“. Kancelář panovníci doporučila Seibta neprodleně jmenovat profesorem krásných věd, pokud se zaváže, že učitelský úřad (*Lehramt*) bude vykonávat bezplatně, jak sám navrhl. Vzápětí, 29. října 1763, vystavila Marie Terezie Seibtovi jmenovací dekret nehonoraného profesora krásných věd na pražské univerzitě.²⁵

Seibt v listopadu 1763 zahájil výuku přednáškou nazvanou *Von dem Einflusse der schönen Wissenschaften auf die Ausbildung des Verstandes; und folglich von der Nothwendigkeit, sie mit den höhern und andern Wissenschaften zu verbinden* (Prag, Clauser 1764). Spolu s montanistou Johannem Thaddäusem Antonem Peithnerem (1727–1792) a kameralistou Josephem Ignazem Butschekem (1741–1821) začali jako první laici od tři-

cetileté války přednášet na jezuitu ovládané pražské filozofické fakultě německy. Těžiště Seibtova kolegia krásných věd,²⁶ soudě z později vydaných textů, spočívalo v teoretických výkladech a praktických cvičeních, jejichž prostřednictvím si měl posluchač osvojit řečnické a literární dovednosti v německém jazyce. Pozornost věnoval i neslovesným druhům umění a obecně estetickým otázkám.²⁷

Do stavu fakulty byl Seibt oficiálně zařazen a podřízen jejímu direktorovi až dekretem z 9. července 1768.²⁸ Rozhodnutím z 16. února 1771 byl jmenován veřejným a řádným profesorem krásných věd a etiky.²⁹ S ohledem na předchozích sedm let bezplatné výuky mu byl přiznán značně vysoký plat 1 200 zlatých, počínaje školním rokem 1770/71.³⁰ V roce 1772 se stal členem nově zřízené pražské studijní komise řídící univerzitu a přísedícím v cenzurní komisi.³¹

Vytvoření ordinariátu završilo institucionalizaci krásných věd na pražské univerzitě. Zároveň uzavřelo i první etapu institucionalizace estetiky na rakouských univerzitách, neboť až do zrušení jezuitského řádu v roce 1773 ke vzniku žádné další profesury krásných věd na jiné rakouské univerzitě nedošlo. Důvodem bylo, že ve Vídni a Freiburgu im Breisgau existovala na filozofických fakultách – na rozdíl od Prahy – stolice německého řečnictví, jejíž součástí byla i výuka krásných věd a jejich teorie. Na vídeňské univerzitě vypisoval první samostatná kolegia krásných věd Johann Adam Haßlinger (1731–1801),³² od února 1770 profesor německého řečnictví.³³ Obdobně ve Freiburgu dokládají seznamy přednášek, že se Bob, profesor kameralistiky a řečnictví, zabíral i teorií krásných věd podle knihy Charlese Batteuxe (1715–1780).³⁴ Tím byl na obou univerzitách van Swietenův ideál částečně naplněn, aniž vznikly další finanční nároky. Pro nejranější fázi univerzitní institucionalizace estetiky je příznačné, že se její hlavní témata – klasifikace jednotlivých druhů umění, krása a vkus – stala pevnou součástí nově otevřených kolegií krásných věd. Sama estetika se ale do názvu profesury ještě nedostala.

2. Od zrušení jezuitského řádu do josefínských reforem filozofických studií (1773–1783)

Rozpuštění jezuitského řádu bulou papeže Klimenta XIV. v červenci 1773, v Rakousku uveřejněné 9. a 10. září,³⁵ dovolilo završit tereziánské reformy filozofických studií započaté v padesátých letech. Právě filozofická fakulta potřebovala, jak zdůraznil nový prezident studijní dvorské komise Franz Carl Kressel von Qualtenberg (1731–1804), srovnávaje rakouskou situaci s tehdy nejvyspělejší německou univerzitou v Göttingenu, „am meisten einer starken Aushilfe“. ³⁶ Obsah reformy, původně připravované Martinim, stanovil v konečné podobě dvorský reskript *Entwurf zur Philosophischen Fakultät* z 3. října 1774. Určil, že vídeňskou filozofickou fakultu bude tvořit deset systematizovaných profesur rozdělených do čtyř oblastí. První zahrnovala filozofické, druhá matematické, třetí historické a čtvrtá filologické disciplíny. Nově vzniklý ordinariát estetiky neboli krásných věd náležel k filologii. Těžiště výuky mělo sestávat z teoretického výkladu pravidel slovesných umění a praktických cvičení. Kromě krásné literatury a rétoriky byla brána v potaz i výtvarná umění a hudba. V jejich případě se hlavní pozornost neměla upírat na mechanická pravidla, nýbrž tři nová svébytná hlediska: 1. estetické, vycházející z teorií Batteuxe, Henryho Homea, lorda Kamese (1696–1782) a Johanna Georga Sulzera (1720–1779) a propojující krásná umění s krásnými vědami, 2. historické, pojednávající o dějinách umění jako dějinách lidstva a jeho kultury a 3. statistické (tzv. *Kunst-Staatistik*), tkvící v systematickém přehledu všech děl, který pro antické umění úspěšně vypracoval göttingenský profesor Christian Gottlob Heyne (1729–1812) a pro nové Diez (Heinrich Friedrich von Diez, 1751–1817). Za důležitou pomoc při výuce estetiky označil *Entwurf* studium klasičtích, antických i německých. Toto studium již nadále nekončilo na gymnáziích. Posluchači filozofie měli obohatit gymnaziální znalosti klasické literatury o opomíjený estetický rozměr a následně si osvojit kritické dovednosti. Estetika se vyučovala každý den od 11 do 12 hodin, aby se jí byli s to pohodlně účastnit filozofové, právníci i ostatní posluchači. Její výuka mohla probíhat po celé dva roky, po které trvalo studium filozofie.³⁷

Prvním vídeňským veřejným profesorem („öffentlicher Lehrer der Aesthetik und der schönen Wissenschaften“) byl pro obecně známé básnické zásluhy jmenován exjezuita Karl Mastalier³⁸ (1731–1795). Dekretem z 20. září 1774 mu přiřkli plat ve výši 800 zlatých ročně.³⁹ Ten zůstal do započetí josefínských reforem v roce 1783 nezměněn.⁴⁰ Při pří-

pravě *Entwurfu* hodlala dvorská studijní komise spojit Mastalierovu profesuru krásných věd a estetiky se stolicí německé literatury zastávanou Haßlingerem. Vzhledem k výši Haßlingerova platu zůstaly nakonec obě profesury odděleny.⁴¹ Ještě v roce 1780 žádal direktor filozofických studií Joseph Anton Nagel (1717–1794) studijní dvorskou komisi, aby byly obě stolice obsazeny jedním učitelem.⁴² Ani tentokrát nebyl vyslyšen. Ačkoli Haßlinger s největší pravděpodobností nikdy oficiálně nebyl profesorem krásných věd či estetiky jmenován,⁴³ v žádostech adresovaných Marii Terezii a dvorské studijní komisi se za učitele estetiky opakovaně označoval.⁴⁴ Vztah jeho profesury k Mastalierově, která po celou dobu, co tak činil, nadále trvala, není z dochovaných materiálů jasný.⁴⁵

Po vzoru vídeňské filozofické fakulty proběhly reformy také v Praze a Freiburgu im Breisgau, vzhledem k menší důležitosti obou nemetropolitních univerzit však nikoli ve stejném rozsahu (v Praze např. vzniklo jen sedm, nikoli deset systematizovaných stolic).⁴⁶ Pokyny konkretizující provádění reformy na pražské univerzitě potvrdily Seibta ve funkci řádného profesora krásných věd a etiky (*Professor der schönen Wissenschaften und der Mora*). Předepsaly mu vyučovat vždy jeden rok přirozenou etiku, druhý krásné vědy a třetí pedagogiku (*Erziehung*).⁴⁷ V roce 1775 byl Seibt jmenován direktorem humanitní větve pražské filozofické fakulty s pravomocí nadřízeného vůči direktorovi matematické, fyzikální a astronomické větve, exjezuitovi Josefu Steplingovi (1716–1778).⁴⁸ Ve stejné době se stal i ředitelem gymnaziálního školství (*Director humaniorum*).⁴⁹ V důsledku toho mu byl zvýšen plat na 1500 zlatých ročně, současně mu byl zdarma propůjčen titul c.k. rady.⁵⁰

Profesura krásných věd byla v rámci postjezuitských reforem filozofických studií ustavena také ve Freiburgu im Breisgau. Její držitel – 14. června 1775 se jím stal Johann Albrecht Huber (1744–1796) – však byl na rozdíl od Vídně a Prahy jmenován jen mimořádným profesorem (*liberalium artium Professor extraordinarius*).⁵¹ Podle historika freiburské univerzity Heinricha Schreiberera vyučoval Huber krásné vědy až do josefínských reforem.⁵² Proti tomuto závěru nedávno vystoupil Heinrich Bosse. Zdůraznil, že ve Freiburgu existoval jen extraordinariát, navíc bez pevného platu, a že *artes liberales* nejsou занесены v dochovaných seznamech přednášek. Z těchto skutečností vyvodil, že Huber profesuru krásných věd fakticky nikdy nevykonával.⁵³ Pro torzovitost dochovaných pramenů nelze spor rozhodnout. Z hlediska sledovaného tématu je dostačující poznatek, že také ve Freiburgu je po zrušení jezuitského řádu patrně úsilí vytvořit samostatnou profesuru krásných věd, ač ve srovnání s Vídní a Prahou okleštěnou.

Prokazatelné zavádění profesury krásných věd na univerzitách, kde dosud neexistovala, a její zařazení mezi ordinariáty tvořící páteř reformované vídeňské a pražské filozofické fakulty svědčí o důležitosti, kterou dvůr tomuto oboru přikládal.⁵⁴ Vznik profesur krásných věd na rakouských univerzitách (ve vídeňském případě dokonce poprvé krásných věd a estetiky), doprovázený proniknutím úvah o vkusu, umění, kráse, řečnictví, antických a moderních literaturách včetně jejich teorie do programu filozofických fakult, lze považovat za zásadní změnu, neboť na předtereziánských, jezuitů ovládaných fakultách neměla tato témata místo. Omezovala se výlučně na nižší stupně škol, zejména poslední dva ročníky jezuitských gymnázií.⁵⁵ Různé podoby institucionalizace krásných věd – od Seibtova mimořádně dobře placeného ordinariátu přes průměrně placený Mastalierův ordinariát až po Huberův neplacený extraordinariát – zároveň naznačují, že i v závěru tereziánských reforem provázely tento obor pochybnosti. Svědčí o tom výrazné kolísání výše platů profesorů, ba dokonce snaha přimět je i k nehonorované výuce – jev, se kterým se u montanistiky či kameralistiky, oborů zaváděných na filozofických fakultách ve stejné době – nesetkáme. Pochybnosti o krásných vědách v neposlední řadě potvrzuje i skutečnost, že kolegium krásných věd nebylo obligatorní. Shrnujícím způsobem řečeno: v tereziánském období se estetická témata stala pevnou součástí výuky profesurů krásných věd, estetika se dokonce dostala i do názvu jedné z profesur, plně univerzitní institucionalizace ale nedosáhla.

II. Estetika a univerzitní reformy Josefa II. (1783–1789)

Vůdčím duchem josefínských univerzitních reforem se stal Gottfried van Swieten (1733–1803), syn zmíněného Gerarda. Josef II. ho v listopadu 1781 jmenoval prezidentem studijní dvorské komise, posléze přetvořené na studijní a cenzurní komisi (*Studien- und Büchercensurhofkommission*).⁵⁶ Van Swieten věnoval filozofické fakultě největší po-

zornost ze všech fakult. Výsledkem reformního úsilí jsou tři dvorské reskripty z let 1783 až 1785 nazvané *Entwurf für das philosophische Studium*;⁵⁷ *Besondere Anleitung, wie der Entwurf für das philosophische Studium auszuführen ist* a *Nachtrag zu der besonderen Anleitung, wie der Entwurf für das philosophische Studium auszuführen ist*.⁵⁸ Nejobširnější z reskriptů – *Entwurf* – vřazoval filozofické studium do rakouské vzdělávací soustavy, vymezoval vztah jak k předchozímu základnímu studiu (tzv. *Elementarlehre*), tak následné přípravě na praktické povolání na vyšších fakultách (tzv. *Berufslehre*). Určoval vnitřní uspořádání filozofických studií: stanovoval předměty vyučované v jednotlivých ročnících včetně poukazů na jejich vzájemnou návaznost, nařizoval přesné počty ordinariátů, extraordinariátů, rozsah a způsob výuky. Nové studijní uspořádání zachovalo propedeutický charakter filozofické fakulty, ale prodloužilo její studium ze dvou na tři roky, rozšířilo počet vyučovaných oborů, předepsalo pro většinu z nich učebnice a stanovilo němčinu jako hlavní vyučovací jazyk.

Van Swietenův *Entwurf* uvedl do úvah o estetice nový termín: tzv. krásné znalosti (*schöne Kenntnisse*). Krásné znalosti zahrnovaly krásné vědy a krásná umění. Jejich cílem bylo zjemnit vkus („die Verfeinerung des Geschmacks“). Spolu s pomocnými a věcnými znalostmi (k prvním, tzv. „instrumentale Kenntnisse“, patřily obory napomáhající zlepšovat intelektuální schopnosti, ke druhým, tzv. „wesentliche Kenntnisse“, ty, které zkoumají děje a věci vně člověka) tvořily tři součásti vzdělání zastoupené na úrovni jak základního, tak filozofického studia. Výuka krásných znalostí v základním studiu se soustředila na mechanickou stránku slovesných umění a četbu malého počtu vzorových děl. Naproti tomu výuka krásných znalostí v prvních dvou letech filozofických studií se měla soustředit na četbu a výklad klasických děl antické a moderní literatury, z ní zvláště německé. Četba literárních děl nebyla samoučelná, sloužila opakování a upevňování vědomostí získaných v jiných oborech, zejména přírodovědě, dějepisu, teoretické a praktické filozofii. Rozbory literárních děl se staly nedílnou součástí pravidelných semestrálních zkoušek z těchto oborů. Krásné znalosti nenapomáhaly jen lepšímu zvládnutí hlavní výuky, ale i latiny, dle dvora nejdůležitějšího vědeckého jazyka.

V nově vytvořeném třetím ročníku filozofie byla výuka krásných znalostí završena přednáškami z estetiky. *Entwurf* pojímal estetiku jako teoretický obor zobecňující předchozí praktické poznatky z četby. Pocity, které posluchači již dříve zažívali při četbě slovesných děl, měla estetika převádět na teoretická pravidla (*allgemeine Grundsätze*) platná nejen pro slovesná, ale i výtvarná umění. Nejvlastnějším cílem takto pojaté estetiky bylo „zvyšování lidského ducha“ (*Veredlung des menschlichen Geistes*). Naplnění tohoto cíle se odehrávalo ve dvou rovinách: tvůrčí a kritické. Posluchači si měli osvojit pravidla, která jim dovolí vytvářet působivé jazykové projevy, aniž výuka vyústí ve výchovu básníků. Zároveň je měla naučit patřičně posuzovat cizí umělecká díla. Pozornost se přitom měla vždy upírat „auf das Schöne und Richtige, sowohl im Ausdruck als in Gedanken“.

Entwurf zařadil estetiku mezi pět filozofických ordinariátů spolu s filozofií, matematikou, fyzikou a obecnými dějinami. Estetika se vyučovala každý den dopoledne, v době vyhrazené předmětům vyžadujícím od studentů značné duchovní úsilí. Semestrální zkoušky z estetiky se staly ve třetím ročníku obligatorní pro všechny studenty, kteří chtěli pokračovat ve studiu na jakékoli vyšší fakultě.

Následný reskript – *Besondere Anleitung* – se vrátil k tradičnímu termínu krásné vědy (*schöne Wissenschaften*). Podrobně popsal ráz jejich výuky v prvních dvou ročnících filozofie. Zdůraznil, že výklad literárních děl se nesmí omezovat jen na slova, ale musí směřovat k věci. Pod touto formulací se skrýval požadavek vykládat literární díla nejen filologicky, ale zejména tak, aby ilustrovala a doplňovala látku probíranou v „nekrásných“, tj. přírodovědných a filozofických předmětech. Literatura (zejména antická) a soudobá věda měly vytvořit nedílný celek. Reskript zároveň podával výčet literárních děl, která lze při výuce neliterárních oborů zdárně využít. Záměrem takto pojatého těsného sepětí krásných věd s hlavními předměty (*Hauptlehre*) bylo posilovat intelekt, rozšiřovat vědomosti a zjemňovat vkus.⁵⁹ Vhodným prostředkem k naplnění tohoto záměru nebyla tradiční kolegia, nýbrž svobodná akademická debata.

Poslední z reskriptů upravujících ráz studia na filozofických fakultách – *Nachtrag zu der besonderen Anleitung* – doplnil pokyny týkající se ordinariátu estetiky o údaje zpřesňující její výuku ve třetím ročníku. Oznamoval, že na vídeňské univerzitě byl za učebnici (*Vorlesbuch*) estetiky vybrán *Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wis-*

senschaften Johanna Joachima Eschenburga (1743–1820).⁶⁰ V přednáškách došlo k jediné zásadní změně, když jednotlivé části učebnice (1. vyd. Berlin, Stettin: Nicolai 1783) byly přednášeny v obráceném pořadí, tedy nejprve řečnictví, pak poetika a nakonec estetika. Reformu spustili nejdříve ve Vídni ve studijním roce 1783/84, nový třetí ročník filozofických studií zde otevřeli o rok později. V Praze a Freiburgu im Breisgau zahájili reformu v roce 1784/85. Na vídeňské univerzitě byl ve funkci ordinaria krásných věd a estetiky potvrzen Mastalier nadále s platem 800 zlatých ročně.⁶¹ V Praze vládla složitější situace. Z materiálů Studien- und Büchercensurhofkommission je sice zřejmé, že van Swieten původně hodlal i zde potvrdit ve funkci dosavadního ordinaria.⁶² Seibt, jak ukazují zprávy českého gubernia, však reformy využil k tomu, aby vyměnil stolicí – nyní nazývanou stolicí estetiky a klasické literatury – za ordinariát teoretické a praktické filozofie.⁶³ Ten Josef II. na doporučení studijní a cenzurní komise již dříve přiřkl proslulému saskému literátovi Augustu Gottliebu Meißnerovi (1753–1807).⁶⁴ Meißner nakonec s výměnou, byť zjevně nerad, souhlasil.⁶⁵ Přijetím stolice („die Kanzel der klassischen Vorlesungen und der Aesthetik“) se stal prvním protestantem mezi vyučujícími pražské filozofické fakulty od třicetileté války. Jmenován byl dekretem z 21. listopadu 1785 s platem 1 000 zlatých ročně určeným původně pro stolicí filozofie.⁶⁶

Komplikovaně byl ordinariát estetiky obsazován i na freiburské univerzitě. Sedmého června 1784 požádala Studien- und Büchercensurhofkommission podepsaná van Swietenem Josefa II., aby stolicí obsadil slavným básníkem, učitelem krásných věd na univerzitě v Halle a mravním člověkem Johannem Georgem Jacobim (1740–1814). Kladným vyřízením žádosti by císař podle komise naplnil proklamovaný záměr obsazovat uvolněná místa protestantskými profesory. Pokud bude císař s návrhem souhlasit, prosil van Swieten o povolení nabídnout Jacobimu pro jeho značnou proslulost vyšší plat, než byl pro tento post stanoven. K přijetí profesury ho hodlal přimět částkou 1 200 zlatých ročně. Císař svolil, avšak za podmínky nezvyšování platu.⁶⁷ Jacobi nabídku ve výši 1 000 zlatých přijal⁶⁸ a byl dekretem z 10. listopadu 1784 jmenován *Aestheticae et Crestomathiae ex auctoribus classicis Professor ordinarius publicus*.⁶⁹ Stal se tak prvním protestantem mezi vyučujícími freiburské univerzity.

Josefínská reforma zařadila estetiku do názvů profesur a začlenila ji mezi ordinariáty, tím sjednotila její postavení na všech třech univerzitách. Výrazně sjednocena byla i náplň výuky. Stalo se tak navzdory tomu, že van Swieten, jak doložil Ernst Wangermann,⁷⁰ uvolnil závaznost dvorem předepsaných učebnic.⁷¹ Pedagogové se v praxi nicméně drželi textů, podle kterých se vyučovalo v rakouské metropoli. Lpění na vídeňských předlohách příznačně dokládá situace v Praze. V dopisu z 6. července 1784, který doprovázel *Nachtrag*, zpravující, že ve Vídni se vyučuje estetika podle Eschenburgovy knihy,⁷² hrabě Kollowrat českému guberniu výslovně zdůraznil svobodu v rozhodování o výběru učebnic. Témuž guberniu direktor pražských filozofických studií Seibt 7. prosince 1784 uctivě oznamoval, že *Entwurf für das philosophische Studium* i *Besondere Anleitung* byly na pražské filozofii zavedeny zcela přesně (*auf das pünktlichste*) včetně toho, že „sämtliche Lehrer [haben] die bey der Wiener Universität gewählten Vorlesbücher gleichfalls adoptiret“.⁷³ Seibtova zpráva se bezprostředně netýkala estetiky, neboť v *Besondere Anleitung*⁷⁴ ještě nebyla učebnice pro její výuku uvedena. Ani v jejím případě se Praha ale od vídeňské předlohy neodchýlila. Používání Eschenburgova *Entwurfu* potvrzují jak seznamy přednášek, tak zápisky, které z Meißnerových kolegií pořídili posluchači.⁷⁵

Kromě vzorového příkladu vídeňské univerzity zužoval svobodu ve výběru učebnic, ač zřejmě nechtěně, i samotný van Swieten důkladnou promyšleností jím prosazovaného studijního systému. Jednotlivé části včetně navrhovaných textů byly totiž natolik těsně provázány, že vyučujícím, jak ukazuje van Swietenova korespondence s Jacobim,⁷⁶ byl ponechán jen malý prostor k samostatné iniciativě. Ta přitom mohla být v estetice značná, neboť od šedesátých let bylo zejména v severoněmecké jazykové oblasti zveřejněno obrovské množství rozmanitých, dokonce vzájemně polemických učebních a odborných textů,⁷⁷ mnohé z nich Jacobi a Meißner prokazatelně znali.⁷⁸ Sjednocení výuky estetiky umocňoval i výběr vyučujících. Cíleně byli vybíráni proslulí literáti, často z protestantských částí německé jazykové oblasti.⁷⁹ Tento výběr dovolil nenásilně propojit původní, Gerardem van Swietenem prosazované spojení estetiky s antickými literaturami, které se nyní dostaly i do názvu ordinariátů, s výukou moderní německé literatury, jejímiž představiteli byli samotní profesori.

Nejvýznamnější pokrok v procesu institucionalizace estetiky na univerzitách rakouské monarchie přivodilo josefínské rozhodnutí o obecné obligatornosti její výuky.⁸⁰ Povinné skládání dvou semestrálních zkoušek z estetiky, vyžadované od studentů třetího ročníku filozofie, hodlajících pokračovat ve studiu na všech vyšších fakultách, vycházelo z van Swietenova teoreticky odůvodněného přesvědčení odrážejícího osvícenský optimistický náhled na vzdělávací a výchovný přínos umění a předjímajícího pozdější Schillerovo pojetí estetické výchovy. Rakouský reformátor zastával názor, že krása spolu s pravdou a dobrem je důležitá pro patřičný rozvoj lidské přirozenosti.⁸¹ K poznání pravé krásy je třeba tříbit vkus, což lze nejlépe činit, jak tvrdil již Sulzer, četbou antických klasiků.⁸² Estetika z tohoto hlediska představovala shrnutí a zobecnění zkušeností z četby do podoby teoretických pravidel, jejichž osvojení je důležité pro každou profesi. Van Swieten proto shledával „die Bildung des Geschmacks, welche eben das Geschäft der Aesthetik ist“, jako velmi důležitou⁸³ „Nationalangelegenheit; denn der Geschmack vervollkommnet die Vernunft, und Sittlichkeit, und verbreitet Anmuth, und Geselligkeit über das ganze Leben.“⁸⁴ Estetiku považoval za nepostradatelnou součást nedělitelného celku filozofických studií.⁸⁵ Důrazně prosazoval, aby z jejího absolvování nebyl nikdo vyňat, ačkoli se o to zejména teologové důrazně pokoušeli.⁸⁶ Ve vztahu k reformě Gerarda van Swietena lze reformní úsilí jeho syna Gottfrieda chápat jako dovršení původního záměru.⁸⁷ Úvahy o vkusu, umění, kráse, antických a moderních literaturách včetně jejich teorie definitivně vykročily z gymnázií a staly se významnou součástí programu filozofických fakult. Teprve zde, nikoli v raném gymnaziálním věku, jak byl Gottfried van Swieten pevně přesvědčen, se lze krásnými vědami a estetikou zabírat s patřičnou zralostí rozumu (*Verstand*), citu (*Gefühl*) a obrazotvorností (*Einbildungskraft*), a tak nahlédnout nejen mechanickou stránku poezie, nýbrž samu podstatu působení umění.⁸⁸

III. Estetika a univerzitní reformy Leopolda II. (1790–1792)

Kritika van Swietenovy vzdělávací koncepce sílila již na konci vlády Josefa II.⁸⁹ Hlavní výhrady byly vznášeny vůči nedostatečné schopnosti vést žáky k důkladnému osvojení profesních znalostí a zanedbávání mravní výchovy. Leopold II., Josefův nástupce, začal uskutečňovat reformy, které měly nedostatky napravit. V roce 1790 zřídil nový orgán tzv. studijní zřizovací komisi (*Studieneinrichtungskommission*). Jejím vedením pověřil Martiniho. Komise, která až do konce roku 1791 existovala paralelně s nadále působící studijní a cenzurní komisí vedenou van Swietenem,⁹⁰ připravila v průběhu dvou let řadu úprav.⁹¹ Ty vyvrcholily novým studijním plánem čtyř fakult, který vstoupil v platnost ve školním roce 1790/91.⁹²

Nový studijní plán se dotkl i estetiky. Martiniho komise požadovala, aby se ve třetím ročníku filozofických studií nejprve vyučovala nejobecnější disciplína, vlastní estetika, teprve po ní rétorika a poetika. Za učebnice určila knihy Eschenburga a Johanna Augusta Eberharda (*Theorie der schönen Künste und Wissenschaften*, 3. Auflage, Halle, Waisenhaus 1790). Profesori estetiky měli ve třetím ročníku vyučovat kromě teorie krásných umění a věd (*Theorie der schönen Künste und Wissenschaften*) i nové kolegium estetické klasické literatury. Jeho cílem bylo seznámit posluchače s teoretickými díly antických autorit na čele s Ciceronem, Quintilianem a Horatiem.⁹³

Nový studijní plán přivodil kromě dílčích úprav i jednu zásadní změnu. Pojal estetiku včetně estetické klasické literatury jako vedlejší filozofickou vědu (*philosophische Nebenwissenschaft*). Její absolvování neshledal nezbytné pro mediky či bohoslovce, proto ji zařadil mezi dobrovolně volené předměty (*freigelassene Studiengegenstände*). Zbavení estetiky obligatornosti – přijaté opatření postihlo i obecné dějiny – ospravedlňoval mimo jiné tím, že základy poetiky a rétoriky si studenti osvojili již na gymnáziích. Estetika zůstala závazná jen pro posluchače usilující o doktorát z práv či teologie a dále pro uchazeče o takové světské či duchovní úřady, jejichž vykonávání s ní úzce souviselo.⁹⁴ Oslabení estetiky bylo součástí Martiniho širšího záměru zmenšit počet předmětů vyučovaných na filozofické fakultě s cílem scelit oborově značně rozptýlený ráz filozofických studií a výrazněji ho přiblížit potřebám vyšších fakult (tzv. *Berufs- či Brotstudien*).⁹⁵

Martiniho reforma ohrozila samu podstatu dosavadního pojetí filozofických studií.⁹⁶ Je proto pochopitelné, že proti ní vystoupil jeho původce Gottfried van Swieten. V obšírné zprávě jím vedené studijní a cenzurní komise z 15. srpna 1791 shrnul zásadní pochybnosti

o správnosti navržených změn, využívaje připomínek, které k novému studijnímu plánu vyjádřili profesori v provinciích. Zpráva jednoznačně odmítla přeřazení kolegii estetiky mezi dobrovolné předměty (*freigelassene Studien*). Vycházejíc z podnětů pražských profesorů, obhajovala obligatornost výuky estetiky poukazem na celistvý ráz stávajícího filozofického studia. Všechny jeho předměty včetně estetiky tvoří promyšlený celek odpovídající potřebám státu. Z tohoto celku nelze žádný předmět vyjmout, aniž bychom ho nepatříčně nenarušili. Proto je nevhodné, když Martini v souvislosti s estetikou hovoří o donucovacím zákoně (*Zwangsgesetz*), neboť její obligatornost vyplynula z celkového plánu, nikoli – doplňme – ze svévole jeho původce.

Zpráva podepsaná van Swietenem se rovněž ostře ohradila vůči Martiniho výrokům, že studium estetiky nijak neprospívá vědám připravujícím na výkon povolání. Podle zprávy nejsou tzv. *Berufswissenschaften* či *Brotwissenschaften* jediné důležité. Je třeba rozvíjet i vědy utvářející rozum a srdce, vychovávající ze studentů poctivé občany (*Bürger*) státu a připravující je na rozmanitost života. Vylučovat estetiku z obligatorních předmětů s odůvodněním, že se uměním většina studentů nikdy nebude živit, není patřičné ani udržitelné. Předmětem estetiky jsou lidské city (*Empfindungen*) a vášně (*Leidenschaften*). Její účinky napomáhají, „die Thätigkeit und die Fähigkeiten des Geistes nach einer besonderen Richtung zu entwickeln, die Einbildungskraft zu üben und zu leiten, den Geschmack zu bilden und zu nähren, das gesellige Vergnügen zu befördern, die Kenntniß der Gemüther zu erleichtern, wohlgeordnete Neigungen einzupflanzen, und zu verbreiten, folglich überhaupt den moralischen Werth der Menschen zu erhöhen und sie zur Erfüllung ihrer Pflichten geneigter und williger zu machen“.⁹⁷ Obligatornost estetiky je nadto třeba zachovat i proto, že ani na gymnáziu, ani na vyšších fakultách si nelze poznamky, které zprostředkovává, osvojit.⁹⁸ Proto lze pochopit, proč pražští profesori po zralé úvaze estetiku jednomyslně označili za obecně prospěšný obor nepostradatelný pro studenty všech fakult, mediky a bohoslovce nevyjímaje.

V srpnu a září 1791 sepsal Martini rozsáhlý dokument vyvracející van Swietenovu opONENTURU tzv. *Ausführliche Widerlegung* [...].⁹⁹ Část věnovanou estetice¹⁰⁰ zahájil srovnáním van Swietenova pojetí filozofických studií s cíli tereziánských reforem, neboť krásné vědy a umění, jak zdůraznil, se staly pevnou součástí programu filozofických fakult již v úpravách prováděných po zrušení jezuitského řádu. V této – připomeňme – původně Martinim navržené reformě se však jejich výuka vždy podřizovala potřebám oborů připravujících studenty pro výkon budoucího povolání, byla trvale jen „solí a kořením“ ostatních věd. Nikdy se neuvažovalo o tom, že by se stala povinnou pro všechny posluchače bez výjimky. Srovnání naznačilo, že se van Swietenův plán zpronevěřil původním záměrům, sledovaným nejen Martinim, ale i otcem Gerardem van Swietenem. Vyřazení estetiky z obligatorních předmětů bylo naproti tomu třeba chápat jako návrat ke kořenům původní, nepokřivené tereziánské reformy. Bylo učiněno po důkladné rozvaze, beroucí v potaz, že dostatečné základy estetiky jsou studentům vštěpovány již na gymnáziích. K výkonu povolání vyučovaných na vyšších fakultách a k obvyklým úřadům gymnaziální znalosti stačí. Zájemci o hlubší poznání mohou estetiku studovat soukromě.

Důvody vedoucí k vyřazení estetických kolegií z obligatorních studií van Swieten podle Martiniho nevyvrátil. Uvedl jen otřepané fráze o obecném přínosu studia estetiky. Tento přínos, jak dokládá vznik stolic krásných věd v „jeho“ reformě ze sedmdesátých let, Martini nikdy nepopíral. Zároveň ho ale ani nepřeceňoval. Byl pevně přesvědčen, že estetika nemůže nikomu pomoci vyřešit obtíže, které přináší povolání, ba ani člověka nečiní ochotnějším plnit povinnosti, jak hlásal van Swieten. Na tomto závěru nemůže nic změnit ani fakt, že mytický básník Orfeus, jak Martini ironicky poznamenal, dosáhl s polodivokými Řeky mnohého. Než studovat estetiku je pro studenty užitečnější seznámit se s praktickými obory („*Berufswissenschaften*“), které přímo nestudují. Estetika není pro každou mysl a pro každou profesi nutná. Tento závěr doložil Martini parafrází slavné Horatiovy teze, podle níž se studenti musí nejprve zabírat vědami, *quae prosunt*, teprve poté těmi, *quae delectant*. Pokud sám van Swieten připustil, že filozofie krásných umění či provozování umění se stane povoláním jen nemnohých, pak jsou nepatříčné i veškeré jeho námitky proti zařazení estetiky mezi dobrovolné předměty. Martini proto nadále pevně trval na svém původním rozhodnutí.

Dvorská kancelář odmítla Van Swietenovy výhrady. Ve zprávě podepsané kancléřem baronem Kresselem ze 7. září 1791 doporučila i v nadcházejícím studijním roce 1791/92

pokračovat ve způsobu výuky jako v předchozím roce, tedy nadále uskutečňovat Martiniho koncepci. Je příznačné, že van Swietenovy výhrady zamítla nikoli po věcné diskuzi, nýbrž na základě paušálního poukazu, že podněty z provincií obdržel již před čtyřmi až pěti měsíci, předložil je pozdě, a tudíž je vzhledem k brzkému zahájení nového studijního roku nelze vzít v potaz.¹⁰¹ Ke stejnému závěru dospěla i komise osobitě ustavená k přezkoumání van Swietenových výhrad. Protokol z 8. října 1791 vykazuje stejnou nechuť zaobírat se věcnou stránkou van Swietenova a Martiniho sporu jako předchozí Kresselova zpráva.¹⁰²

Leopold II. připojil souhlas k návrhu dvorské kanceláře pokračovat v probíhající Martiniho reformě.¹⁰³ Císařským výrokem přestala být estetika definitivně obligatorním kolegiiem filozofických fakult rakouských univerzit. Na obsazení jejích profesur, zařazení vyučujících a platy – a to je třeba zdůraznit – však nemělo oslabené postavení žádný vliv. V Praze a Freiburgu im Breisgau estetiku nadále vyučovali za původní plat a v pozicích řádných profesorů Meißner a Jacobi.¹⁰⁴ Pouze ve Vídni vystřídal stárnoucího Mastaliera Ignaz Josef Liebel¹⁰⁵ (1754–1820), v roce 1790/91 jako provizorní profesor, od roku 1792/93 jako skutečný profesor krásných věd a umění.¹⁰⁶ Hlavním učebním textem zůstal i v této době Eschenburgův *Entwurf*. Změna prosazovaná Martinim, aby se nejprve vyučovala estetika a teprve poté poetika a rétorika, byla přinejmenším v Praze, jak dokládají zápisky pořízené studenty z Meißnerových přednášek, naplněna.¹⁰⁷ Do jaké míry vyřazení estetiky z obligatorních kolegií snížilo návštěvnost, zůstává nejasné. Situace v Praze naznačuje, že počet posluchačů zřejmě nijak zásadně neklesl.¹⁰⁸

IV. Estetika a univerzitní reformy Františka II. (1792–1805)

Výsledky Martiniho univerzitní reformy dvůr neuspokojily. František II. proto v roce 1795 zřídil novou komisi – tzv. studijní revizní komisi (*Studienrevisionshofkommission*).¹⁰⁹ Do čela postavil Heinricha Franze hraběte Rottenhana (1738–1809), jejím hlavním ideovým duchem se stal Johann Melchior von Birkenstock (1738–1809). Komise připravila na přelomu 18. a 19. století řadu materiálů, ve kterých zhodnotila stav rakouského školství, porovnávala ho se situací ve vyspělých zemích a navrhla způsob jeho reformování.¹¹⁰ Za hlavní nedostatek filozofické fakulty označila příliš velký počet vyučovaných předmětů. Jejich četnost umocněná rozmanitostí vede studenty k povrchnosti a neschopnosti osvojit si přísně vědeckou metodu potřebnou ke studiu na vyšších fakultách. Odstranění nedostatku měla přednostně napomoci dvě opatření. Prvním bylo rozdělení filozofických studií na přípravný a speciální kurz. Cílem tříletého přípravného neboli lyceálního kurzu bylo soustředit se výlučně na předměty, které studenti potřebují k důkladnému studiu budoucí profese, seznámení s hlavními mravními zásadami a osvojení dovednosti dobře se vyjadřovat. Speciální neboli vyšší kurz byl určen výhradně posluchačům usilujícím o dráhu učence v některé z disciplín vyučovaných na filozofické fakultě. Otevírán měl být jen na dvou nejvýznamnějších univerzitách ve Vídni a Praze. Druhým opatřením byl návrh zavést na filozofické fakultě větší množství kolegií z matematiky a přírodních věd. Zvýšením jejich podílu hodlala komise nejen prohloubit přesnost myšlení, ale i bránit pronikání idealistických filozofických proudů rozvíjejících Kantův kriticismus.¹¹¹

V návrhu nového uspořádání filozofické fakulty byla profesura estetiky a klasické literatury nahrazena profesurou krásných věd.¹¹² Ta se stala pevnou součástí lyceálního kurzu, který měl být v ideálním případě uskutečněn na vysokých školách hlavních měst všech rakouských provincií. Krásné vědy tvořily páteř filologického odboru.¹¹³ Návrh profesoru krásných věd ukládal vyučovat v prvním ročníku čtyři hodiny týdně teorii krásných věd a stejný počet hodin klasickou literaturu, ve druhém dvě hodiny klasickou literaturu a ve třetím tři hodiny rétoriku. V prvním ročníku měl s pomocí Eschenburgova *Entwurfu* vykládat teorii stylu prozaických, méně již básnických druhů a žánrů,¹¹⁴ ve třetím rétorická pravidla podle nejlepších antických vzorů. Důležitou součástí profesury zůstala kolegia antické literatury spojující filologické rozbory latinských přírodovědných, historických a literárních textů s výklady zaměřenými na jejich věcnou stránku, postup dovolující propojit antické a soudobé vědění.

Z názvů kolegií, jejich náplně a počtu vyhrazených hodin je zjevné, že reforma vštěpovala dřívější profesuře estetiky výrazně literárně rétorický a klasickofilologický ráz. Výuka profesora krásných věd nezahrnovala žádné kolegium zkoumající neslovesné druhy umění

ani obecné otázky krásy a vkusu. Zúžené zaměření potvrzuje i osobité pojednání o výuce klasické literatury a estetiky, které pro komisi vypracoval profesor latinské filozofické literatury na vídeňské univerzitě Franz Hammer (1758–1825).¹¹⁵ Ačkoli se estetika dostala do názvu pojednání – *Von dem Unterrichts in der klassischen Literatur und Aesthetik* –, soustředil se výklad téměř výlučně na způsob, jak vyučovat antickou, přednostně latinskou literaturu. Její výuka sice vrcholila tzv. estetickým neboli filozofickým posuzováním antických děl s cílem pěstovat v posluchačích cit pro krásu a dobrý vkus pomocí klasických vzorů, nesměla ale dospět k obecným teoriím platicím i pro neslovesné druhy umění. Neboť tato část estetiky, jak Hammer výslovně zdůraznil, „[liegt] von dem allgemeinen Endzwecke der Studierenden zu weit entfernt, und hat auf die Erwerbung der Fertigkeit, mit Sicherheit gut zu reden, zu schreiben, oder Werke dieser Art richtig zu beurtheilen, einen zu geringen Einfluß, als daß er [tj. tato část estetiky] als ein gemeinnützlicher Theil des allgemeinen Unterrichts angesehen werden könnte“.¹¹⁶ O obecné estetice jako vědeckém systému dovolil Hammerův návrh přednášet výhradně v mimořádných kolegiích, navíc opět v těsném spojení s antickými, nyní přednostně řeckými autoritami na čele s Platónem a Aristotelem.¹¹⁷

Von Rottenhanova komise odebrala obecně estetická témata profesorům krásných věd, zcela je ale z filozofických studií nevyločila. Ve třetím ročníku lyceálního kurzu uložila profesoru logiky a metafyziky učit tři hodiny týdně praktickou logiku neboli „používání správného myšlení na nematematické předměty“. Praktickou logikou rozuměl návrh kritiku vkusu (*Kritik des Geschmacks*) vykládanou podle přednášek edinburského profesora Hugh Blaira (1718–1800) přepracovaných pro potřeby německých škol. Je příznačné, že komise vybrala právě Blairovy přednášky, neboť se přednostně zabíraly – jak naznačuje již název *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres* (1. vyd. 1783) – rétorikou a krásnou literaturou. Upozadění estetiky ve von Rottenhanovu návrhu filozofického studia bylo definitivně stvrzeno rozhodnutím nezařadit ji ani do vyššího filozofického kurzu, předzvěsti budoucí již nikoli propedeuticky, nýbrž profesně badatelsky pojímané filozofické fakulty.¹¹⁸ Komise vytěsňovala estetiku z programu filozofických studií navzdory tomu, že si někteří členové uvědomovali, že tvoří „einen eigenen Lehrzweig“ a „unstreitig einen Theil der Philosophie“.¹¹⁹ Upřednostněním antických literatur na úkor soudobých teoretických úvah o kráse, vkusu a umění hodlala bránit pronikání nepatřičných filozofických a literárních proudů do rakouské monarchie, zvláště metafyzického idealistického blouznění chápaného jako ohrožení základů zdravého způsobu života.¹²⁰

Návrhy von Rottenhanovy komise nicméně nebyly kvůli událostem vyvolaným Francouzskou revolucí uskutečněny. Estetika či teorie krásných věd a umění zůstala na univerzitách ve Vídni, Praze a Freiburgu im Breisgau až do konce roku 1804 vyučována stejnými profesory, Liebelem, Meißnerem a Jacobim, ve třetím ročníku filozofické fakulty.¹²¹ Jejich funkční zařazení a pravděpodobně i platy nebyly změněny. Teprve 9. srpna 1805 vydala dvorská kancelář dekret obsahující *Nový studijní plán filozofických studií* (Neuer Lehrplan der philosophischen Studien, resp. Philosophischer Studienplan). Plán výslovně zdůraznil, že estetiku nelze ztotožňovat s rétorikou a poetikou, neboť pojednává o všech druzích krásných umění. Jejím cílem bylo, „nicht nur die alten, sondern auch die neuen Geisteswerke jeder Art nach den Regeln der Kunst zu beurtheilen, und nach den verschiedenen Arten und Graden ihrer Einwirkung auf das menschliche Gemüth schätzen zu lehren“. Estetika měla studenty seznámit jak s „Theorie des sinnlich Schönen, des Edlen und des Erhabenen“, tak ukázat „jede ästhetische Eigenschaft der Kunstwerke an Mustern, und in Ansehung der Dichtungen an deutschen Mustern“.

Plán s profesurou estetiky a klasické literatury výslovně spojil i výuku dějin krásných věd a umění, protože „diese mit der Theorie der Aesthetik durchgehends parallel läuft“. Zdůraznil, že dějiny krásných věd a umění nesmí být pojímány jako dějiny učenosti (*gelehrte Geschichte*), tedy nesmí zahrnovat i dějiny „přísných“ (*streng*) či fakultních věd. Na univerzitách v italských provinciích, Pavii a Padově, měli profesori vyučovat i italský jazyk a literaturu včetně stylistických cvičení. Plán zařadil estetiku mezi předměty vyučované na větších lyceích a všech univerzitách. Estetika patřila na rozdíl od obligatorního kolegia antických klasiků (nyní nazývaného „Höheres Studium der Classiker zur Bildung des Geschmacks“) nadále mezi dobrovolně volené (*freie*) předměty třetího ročníku. Předepsána byla jen budoucím posluchačům práv a teologie. Vyučována měla být jednou za dva roky pět hodin týdně střídavě s klasickou literaturou a řeckou filologií.¹²²

Po vydání studijního plánu z roku 1805 pokračoval ve Vídni ve výuce estetiky Liebel a ve Freiburgu Jacobi.¹²³ Prahu opustil těsně před jeho přijetím Meißner. Na pozvání prince von Oranien odešel do Fuldy řídit přeměnu tamější katolické univerzity v protestantské lyceum. Jeho nástupcem byl v roce 1806 jmenován Josef Georg Meinert (1773–1844) již jako profesor estetiky, pedagogiky, dějin umění a věd a dějin filozofie.¹²⁴ Z pražských seznamů přednášek lze soudit, že Eschenburgův *Entwurf* zůstal i po přijetí nového plánu nadále hlavní učebnicí estetiky na rakouských univerzitách.¹²⁵

Závěr

Dochované archiválie ukazují, že estetika jako obor teoreticky reflektující různé druhy umění, krásu a vkus nepronikla do programu univerzit rakouské monarchie najednou, nýbrž postupně. V reformě Gerarda van Swietena se estetická témata stala součástí výuky německého řečnictví a zejména krásných věd. Toto „skryté“ proniknutí estetiky na filozofické fakulty bylo bezprostředně spjato se záměrem znovu na univerzitách zavést *studia humanitatis*. Ideály novohumanistického hnutí, požadující tříbit vkus a dospívat k dokonalému lidství pomocí četby literárních památek starověku, vedly Gerarda van Swietena k návrhu spojit krásné vědy s obecnou historií a klasickými studii do jedné profesury. K takovému spojení v praxi nikdy nedošlo. Za jeho života vznikla jediná samostatná profesura krásných věd, která se posléze sloučila s etikou, v Praze. Toto spojení bylo zachováno i v pozdějších postjezuitských reformách. Ve Vídni se krásné vědy sloučily s estetikou, ve Freiburgu im Breisgau zůstaly samostatné. Právě postjezuitské tereziánské reformy významně posunuly institucionalizaci estetiky. Dosadily ji do názvu vídeňské profesury a ohlásily jako svébytný obor, zasahující nejen slovesná umění, ale i výtvarná a hudbu. Z takto široce pojaté estetiky, opírající se o soudobé texty německé, francouzské a britské provenience, učinily denně vyučovaný, byť nikoli obecně obligatorní předmět filozofických studií.

Josefínské úpravy rovněž vyzdvihly těsné sepětí estetiky a antické literatury. Gottfried van Swieten chápal estetiku jako završení klasických studií. Proto oba obory sloučil přímo v názvu nově ustavených ordinariátů. Novohumanistickému ideálu otce Gerarda zároveň vštípil aktuální osvícenský ráz. Potvrzuje to jak přejmenování profesury krásných věd na estetiku, tak zejména očekávání, která s výukou spojoval. Výslovně se zřekl jakékoli snahy vychovávat pomocí estetiky praktikující umělce. Výuku přednostně zaměřil na přípravu poučených posuzovatelů umění.¹²⁶ O noetickém, mravním a společenském přínosu estetiky nepochyboval. Byl pevně přesvědčen, že estetika tvoří stejně nepostradatelný prvek výchovy vedoucí člověka k plnému lidství jako klasická literatura. Proto ji označil za důležitou státní záležitost a učinil obligatorní pro všechny posluchače filozofie. Skutečnost, že se estetika programově stala jedním z ústředních bodů rakouské státní univerzitní politiky, byla v Evropě 18. století zcela ojedinělá.

Zásluhou Gottfrieda van Swietena dosáhla estetika na univerzitách rakouské monarchie vrcholného institucionálního postavení. Privilegiu obecně obligatorního kolegia se však pro značný odpor těšila jen krátce v josefínském období. Nejhouževnatějším odpůrcem swietenovských projektů institucionalizované nobilitace krásných věd a posléze estetiky byl Karl Anton Martini. Již v šedesátých letech vzdoroval zřízení samostatné stolice krásných věd a historie na vídeňské filozofické fakultě prosazovaném Gerardem van Swietenem. K odmítnutí ho vedla snaha neoslabit výsostné postavení prestižních práv. V devadesátých letech, v postavení prezidenta nově utvořené studijní komise, výhrady prohloubil a zobecnil. Celou filozofickou fakultu se snažil podřídit utilitárnímu pojetí výuky upřednostňujícímu zájmy vyšších fakult připravujících studenty k výkonu povolání. Součástí úprav bylo vyřazení estetiky a obecné historie (na rozdíl od klasických studií) z obligatorních kolegií. Osvícenský estetický optimismus Gottfrieda van Swietena založený na přesvědčení, že literatura, umění a jejich teoretická reflexe významně přispívají k mravnosti člověka a rozvoji jeho duchovních schopností, vystřídal Martiniho pragmatický postoj, zdůrazňující neužitečnost estetiky v konkrétní životní praxi. Estetika tak na počátku devadesátých let ztratila punc důležité státní záležitosti a byla zařazena mezi dobrovolně volená kolegia. Zůstala ale nadále denně vyučovaným předmětem třetího ročníku filozofických studií. Zachovány byly i její ordinariáty.

Snaha vytlačit obecnou estetiku z programu rakouských filozofických fakult vyvrcholila ve druhé polovině devadesátých let. Reformátoři von Rottenhanovy komise ji navrhli vyučovat již jen jako mimořádné kolegium lyceálního kurzu. Její místo v hlavním programu hodlali nahradit rozšířenou výukou antické literatury. Ta zahrnovala i literární a rétorickou teorii, nesměla však vyústit do obecné estetiky. Změněná náplň se odrazila i v názvu profesury, estetika z něho byla vypuštěna. K uskutečnění von Rottenhanova návrhu nedošlo. V plánu filozofických studií přijatém Františkem II. roku 1805 zůstal zachován obecný ráz estetiky jako oboru zastřešujícího všechny druhy umění včetně úvah o kráse a vkusu, výuka estetiky byla navíc těsněji spojena kromě klasické filologie s dějinami literatury a umění. Estetika setrvala i v názvu profesury. Takto konzervativně, co možná nejméně spekulativně pojaté estetice zůstalo přiznáno postavení dobrovolného předmětu třetího ročníku filozofických fakult vybíraného posluchači práv a teologie. Obecná obligatornost jí nebyla navrácena.

Prosazování estetiky na univerzitách v rakouské monarchii nebyl jednoduchý a přímočarý proces, právě naopak: výuka estetiky se stala jedním z trvale sporných bodů v půlstoletí probíhajících svárech o podobu nové, postjezuitské filozofické fakulty. Postavení estetiky jako teoretického oboru, jehož závěry v podobě pravidel slibovaly pochopit uměleckou tvorbu a zároveň jí pomoci, bylo zásadně ovlivňováno střety nejen dvou odlišných náhledů na společenskou úlohu univerzitního vzdělání, ale i bezprostředními politickými událostmi. Estetika jako část filozofie v sobě latentně skrývala nebezpečí přisuzovaná idealistické metafyzice. V období restaurace byla tudíž oklešťována. Úcta prokazovaná zejména antickému umění spolu s těsnou vazbou estetiky na klasickou filologii zároveň zabránily vyloučit estetiku z rakouských univerzit zcela.

Poznámky:

1 Hans Reiss, „Die Einbürgerung der Ästhetik in der deutschen Sprache des achtzehnten Jahrhunderts oder Baumgarten und seine Wirkung“, *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft* 37, 1993, s. 109–138; Dieter Kliche, „Ästhetik/ästhetisch“, in: Karlheinz Barck, Martin Fontius, Dieter Schlenstedt, Burkhard Steinwachs, Friedrich Wolfzettel (Hg.), *Ästhetische Grundbegriffe. Historisches Wörterbuch in sieben Bänden*, Bd. 1, Stuttgart, Weimar: Metzler, 2000, s. 317–342, 325.

2 Klaus Weimar, *Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*, München, Fink 1989, s. 56–106.

3 Tomáš Hlobil, „Aesthetics in the Lecture Lists of the Universities of Halle, Leipzig, Würzburg, and Prague (1785–1805)“, *Das achtzehnte Jahrhundert* 29, 2005, s. 13–50.

4 Jediná mně známá studie o počátcích vídeňské estetiky vznikla při výzkumu zaměřeném na vznik kateder dějin umění, již z tohoto důvodu je nedostatečná. Walter Höflechner unter Mitarbeit von Christian Brugger, „Zur Vorgeschichte. Die Vertretung der Ästhetik an der Universität Wien bis 1850“, in: Walter Höflechner, Götz Pochat (Hg.), *100 Jahre Kunstgeschichte an der Universität Graz. Mit einem Ausblick auf die Geschichte des Faches an den deutschsprachigen österreichischen Universitäten bis in das Jahr 1938*, Graz, Akademische Druckanstalt, 1992, s. 3–5. Dále srovnej Peter Mahr, „Graz, Wien, Prag – Zur universitären Ästhetik der Donaumonarchie von 1880–1914. Vorlesungsverzeichnisse, Kurzbiographien und Interpretationen“, in: Michael Benedikt, Endre Kiss, Reinhold Knoll (Hg.), *Verdrängter Humanismus – verzögerte Aufklärung*, Band 4 *Anspruch und Echo*, Klausen-Leopoldsdorf, Triade 1998, s. 793–816; Helena Lorenzová, „Osvěcenská estetika na pražské univerzitě (Seibt a Meissner)“, *Estetika* 34, 1997, č. 3, s. 27–40; Eva Foglarová, „Od krásných věd ke krasovědě“, in: Vlastimil Zuska (ed.), *Estetika na křižovatce humanitních disciplín*, Praha, Karolinum 1997, s. 161–192.

5 Rudolf Kink, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien*, Erster Band, Wien, Gerold 1854; Ivana Čornejová (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy II, 1622–1802*, Praha, Karolinum 1996; Josef Petráň, *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze /do roku 1948/*, Praha, Univerzita Karlova 1983; Heinrich Schreiber, *Geschichte der Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg im Breisgau, III. Theil Von Aufhebung der Jesuiten bis zu Ende des achtzehnten Jahrhunderts*, Freiburg, Wangler 1860; Ernst Walter Zeeden, *Die Freiburger Philosophische Fakultät im Umbruch des 18. Jahrhunderts. Von der thesesianischen Reform bis zum Übergang des Breisgaus an Baden (1805). Ein Stück Universitätsgeschichte, in Beiträge zur Geschichte der Freiburger Philosophischen Fakultät*, Freiburg/Br., Albert 1957, s. 9–139.

6 Ernst Wangermann, „Das Bildungsideal Gottfried van Swietens“, in: Erna Lesky, Adam Wandruszka (Hg.), *Gerard van Swieten und seine Zeit*, Köln, Böhlau 1973, s. 175–180; týž, *Auf-*

klärung und staatsbürgerliche Erziehung. Gottfried van Swieten als Reformator des österreichischen Unterrichtswesens 1781–1791, München, Oldenbourg 1978.

7 Používané zkratky vztahující se k archivním dokumentům: AVA = Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien; SHK = Studienhofkommission; SÚA = Státní ústřední archiv Praha; ČGP = České gubernium publicum; LA PNP = Literární archiv Památníku národního písemnictví; HHS = Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien; SRHK = Studienrevisionshofkommission; ÖNB = Österreichische Nationalbibliothek; HSS = Handschriftensammlung; f. = folio; UB = Universitätsbibliothek.

8 K tereziánským a josefínským univerzitním reformám Christoph Thienen-Adlerflycht, „Wandlungen des österreichischen Studiensystems im Übergang vom 18. zum 19. Jahrhundert“, in: *Student und Hochschule im 19. Jahrhundert*, Göttingen, Vandenhoeck 1975, s. 27–46; Grete Klingenstein, „Despotismus und Wissenschaft. Zur Kritik norddeutscher Aufklärer an der österreichischen Universität 1750–1790“, in: Friedrich Engel-Janosi, Grete Klingenstein, Heinrich Lutz (Hg.), *Formen der europäischen Aufklärung. Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert*, Wien, Verlag für Geschichte 1976, s. 126–157; Notker Hammerstein, „Besonderheiten der österreichischen Universitäts- und Wissenschaftsreform zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.“, in: *Notker Hammerstein, Res publica litteraria. Ausgewählte Aufsätze zur frühneuzeitlichen Bildungs-, Wissenschafts- und Universitätsgeschichte*, Berlin, Duncker 2000, s. 194–214; Robert Evans, „Die Universität im geistigen Milieu der habsburgischen Länder“ (17.–18. Jh.), in: Alexander Patschovsky, Horst Rabe (Hg.), *Die Universität in Alteuropa*, Konstanz, Universitätsverlag 1994, s. 183–204; ke Gerardu van Swietenovi: Erna Lesky, Adam Wandruszka (Hg.), *Gerard van Swieten und seine Zeit*, Wien, Böhlau 1973; Frank T. Brechka, *Gerard van Swieten and His World 1700–1772*, The Hague, Nijhoff 1970.

9 O obsahových proměnách mimořádně složitého konceptu krásné vědy podrobněji Werner Strube, „Die Geschichte des Begriffs ‚schöne Wissenschaften‘“, *Archiv für Begriffsgeschichte* 33, 1990, s. 136–216.

10 Ztotožňování krásných věd, resp. teorie krásných věd s estetikou je patrné v úředních dokumentech přijímaných nejpozději po zrušení jezuitského řádu. Srovnej *Entwurf zur Philosophischen Fakultät* z 3. října 1774, přetištěno in: Richard Meister, *Geschichte des Doktorates der Philosophie an der Universität Wien*, Wien, Rohrer 1958, s. 92–101, 98 („die Ästhetik oder die Theorie der schönen Wissenschaften“), 99 („der Lehrer der Ästhetik“). Obdobně jmenovací dekry Karla Mastaliera („Lehrer der Aesthetik und schönen Wissenschaften“), AVA, SHK, karton 20, signatura 4, 220 ex 1774, f. 8. V josefínských reformách se estetika stala již převládajícím označením. Obdobná synonymičnost je patrná i v pracích prvního profesora krásných věd v rakouské monarchii Karla Heinricha Seibta. Podrobněji viz níže.

11 AVA, SHK, karton 132, signatura 28, *Protokolle der Studienhofkommission 1760–1775*, 54 ex 1769, f. 375–391, 379/2–384/1.

12 O složitém vývoji a vzájemném překrývání francouzských termínů *belles-lettres*, *littérature a science* a jejich německých ekvivalentů *schöne Wissenschaften*, (*schöne Literatur a Wissenschaft* Ulrich Ricken, „Le Champ Lexical ‚Science – Littérature‘ en Français et en Allemand“, *Dix-huitième siècle* 10, 1978, s. 33–43.

13 Godehard Schwarz, *Die philosophische Fakultät der Universität Wien von 1740–1800 unter besonderer Berücksichtigung der Humaniora*, Dissertation Universität Wien, strojopis, Wien 1966, s. 91. AVA, SHK, karton 21, signatura 4, *Philosophie, Wohlfredenheit*, 31 ex 1769, f. 48–49.

14 Heinrich Bosse, „Die Stunde der Autodidakten. Deutsche Sprache und Literatur an der Universität Freiburg im 18. Jahrhundert“, in: Achim Aurnhammer, Wilhelm Kühlmann (Hg.), *Zwischen Josephinismus und Frühliberalismus. Literarisches Leben in Südbaden um 1800*, Freiburg/Br: Rombach 2002, s. 571–592, 577.

15 Srovnej mj. AVA, SHK, karton 13, signatura 4, *Jus in genere* 1771, 34 ex 1753, f. 198.

16 Základní biografické údaje o Seibtovi lze nalézt v biografických slovnících. [Ignaz de Luca,] *Das gelehrte Oesterreich* 1/2, Wien, Trattner 1778, s. 137–139; [Johann Rautenstrauch,] *Oesterreichische Biedermannskronik*, Erster Theil, Freiheitsburg, Redlich 1784, s. 182–183; Georg Christoph Hamberger, Johann Georg Meusel, *Das gelehrte Teutschland oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller*, 5. Auflage, Lemgo 1798, Nachdruck Hildesheim, Olms 1965, s. 437–438, Nachträge 10/s. 659, 15/s. 443–444, 16/s. 378, 20/s. 413–414; Gottlieb Friedrich Otto, *Lexikon der seit dem funfzehenden Jahrhunderte verstorbenen und jeztlebenden Oberlausizischen Schriftsteller und Künstler*, Dritter Band, Görlitz, Burghart 1803, s. 270–272; Friedrich Carl Gottlob Hirsching, Johann Heinrich Martin Ernesti, *Historisch-litterarisches Handbuch berühmter und denkwürdiger Personen, welche in dem achtzehnten Jahrhundert gelebt haben*, Zwölfter Band, Leipzig, Schwickert 1809, s. 133–136; *Oesterreichische National-Encyclopädie, oder alphabetische Darlegung der wissenschaftigsten Eigenthümlichkeiten des österreichischen Kaiserthumes*, Fünfter Band, Wien, Beck 1836, s. 4–5; Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 32. Teil, Wien, Hof- und Staatsdruckerei, 1876, s. 326–329; Ivana Čornejová, Anna Fechtnerová, *Životopisný slovník pražské univerzity, filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha, Univerzita Karlova 1986 s. 411–413. Hubert Herkommer, Carl Ludwig Lang (Hg.), *Deutsches Literatur-Lexikon*, 17. Band, Bern, Saur 1997, Sp. 339–340 (autorka

hesla Ingrid Bigler nesprávně udává, že se Seibt podílel na vydávání *Prager gelehrte Nachrichten*, tento údaj je přebírán dalšími současnými německými autory, srov. např. údaje o Seibtovi ve Wielandově korespondenci). Samostatné Seibtovy biografie Anonym (podle Eduarda Wintera, *Der Josefinitismus: die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848*, Berlin, Rütten 1962, s. 71, se jedná o Seibtovu autobiografii; podle Arnošta Krause, *Pražské časopisy 1770–1774 a české probuzení*, Praha, Česká akademie 1909, s. 28, pozn. 2, byl autorem plukovník Kopetz – Heinrich Ritter von Kopetz?), „Karl Heinrich Seibt“, *Beilage zur Bohemia 1875*, Nr. 326–329, 332. R. Wolf, „Karel Jindřich Seibt (1735–1806)“, *Pokroková revue* 6, 1909–10, s. 676–687; Eugen Lemberg, „Karl Heinrich Seibt“, in: Erich Gierach (Hg.), *Sudetendeutsche Lebensbilder*, Reichenberg, Stiepel 1934, s. 243–255; Ferdinand Seibt, „Karl Heinrich Seibt (1735–1806)“, *Germanistica Pragensia* 16, Praha, Karolinum 2002, s. 83–96.

17 SÚAP, ČGP 1756–1763, karton 209, sign. M.1.45.

18 Doložená koncepce krásných věd Gerarda van Swietena je mladší než Seibtův projekt. Vzhledem k vysloveným názorům nelze vyloučit, že těžila ze Seibtova nástinu.

19 V době, kdy Seibt podal žádost, působil pouze na právech profesor historie specializující se na dějiny říšského práva – Albert Douzeaidans. Karel Kazbunda, *Stolice dějin na pražské universitě. Od obnovení stolice dějin do rozdělení university (1746–1882)*, Praha, Universita Karlova 1964, s. 37–42.

20 Seibt do rukopisné verze nástinu krásných věd zaslané Marii Terezii zahrnul i filozofii, v konečné tištěné verzi připojené k nástupní přednášce ji vypustil, filozofii nadále vyučovali jezuité podle scholastických učebnic.

21 SÚAP, ČGP 1756–1763, karton 209, sign. M.1.45.

22 Vše SÚAP, ČGP 1756–1763, karton 209, sign. M.1.45.

23 AVA, SHK, karton 132, signatura 28, *Protokolle der Studienhofkommission 1760–1775*, 59 ex 1763, f. 134–140.

24 AVA, SHK, karton 132, signatura 28, *Protokolle der Studienhofkommission 1760–1775*, 59 ex 1763, f. 128–132

25 AVA, SHK, karton 132, signatura 28, *Protokolle der Studienhofkommission 1760–1775*, 59 ex 1763, f. 133. Srovnej též AVA, SHK, karton 46, signatura 5, *Philosophie, Schöne Wissenschaften*, 38 ex 1763, f. 2–5; SÚAP, ČGP 1756–1763, karton 209, sign. M.1.45.

26 Seibt vyučoval kromě krásných věd i etiku a pedagogiku.

27 Kromě nástupní přednášky srovnej zejména přednášky, kterými Seibt zahajoval kolegia německého řečnictví a stylistiky, a rovněž výbory, které pořizoval ze slovesných prací posluchačů a které opatřoval úvodů a komentáři. Karl Heinrich Seibt, *Von dem Nutzen der Moral in der Beredsamkeit sowohl in Absehn [sic] auf die Fertigkeit und Richtigkeit im Denken, als Genauigkeit im Ausdrücke*, Prag, Clauser 1767. *Von dem Unterschiede des zierlichen, des Hof- und Curialstyls*, Prag, Eisenwanger 1768. *Akademische Vorübungen aus den von Karl Heinrich Seibt, Professor der schönen Wissenschaften und der Moral zu Prag, gehaltenen Vorlesungen über die deutsche Schreibart*, Prag, Eisenwanger 1769; *Von den Hilfsmitteln einer guten deutschen Schreibart*, Prag, Mangold 1773; *Akademische Blumenlese*, hrsg. von Karl Heinrich Seibt, Prag, Normalbuchdruckerey 1784.

28 AVA, SHK, karton 46, signatura 5, *Prag Philosophie, Philosophische Studien in genere*, f. 8. Srovnej též AVA, SHK, karton 42, signatura 5, *Prag in genere, Direktoren, Examinatoren 1747–1790*, folianty nečíslovány. Kromě Seibta byli k filozofické fakultě přiřazeni i další vyučující, kteří nastoupili v rámci tereziánských reforem první poloviny šedesátých let, již zmíněný Peithner a profesor kameralistiky Joseph Ignaz Butschek.

29 Seibt sám se v nástupní přednášce označil za profesora krásných věd a dějin učenosti, v archivních dokumentech se hovoří výlučně o krásných vědách.

30 AVA, SHK, karton 46, signatura 5, *Prag Philosophie, Schöne Wissenschaften*, 40 ex 1771, f. 6–8. Výše platu byla ve vídeňských kruzích zjevně předmětem sporů. Svědčí o tom fakt, že v protokolech státní rady byl Seibtovi přiznán plat jen ve výši 800 zlatých. HHS, Kabinettsarchiv, Staatsratprotokolle 1771/I, Nr. 473.

31 Nenalezl jsem žádný dokument týkající se Seibtova jmenování členem studijní a cenzurní komise, veškeré doklady jsou nepřímé. Anonym, „BücherInquisition in Prag“, [August Ludwig Schlözers] *Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts*, 6. Theil, Heft XXXII, 1780, s. 51–68, konkrétně 52–54. Srovnej též Jaroslav Prokeš, *Počátky České společnosti nauk do konce XVIII. stol., I. díl 1774–1789*, Praha, KČSN 1938, s. 159. Někteří autoři datují jmenování Seibta do cenzurní komise již do roku 1771. Jos[ef] Volf, „Wie die einzige böhmische Zeitung im Jahre 1771 einging“, *Prager Presse* 1923, Nr. 334.

32 Viz seznam přednášek vídeňské univerzity přetištěný v *Prager gelehrte Nachrichten*, 9. Stück, 26. November 1771, s. 144.

33 Schwarz, *Die philosophische Fakultät*, s. 97. Jedním z důvodů jmenování profesorem řečnictví byly právě Haßlingerovy výtečné zásluhy o krásné vědy a jejich mimořádná znalost. AVA, SHK, karton 132, signatura 28, *Protokolle der Studienhofkommission 1760–1775*, 58 ex 1770, f. 536/2–537/1.

- 34 Heinrich Bosse, „Die Stunde der Autodidakten. Deutsche Sprache und Literatur an der Universität Freiburg im 18. Jahrhundert“, in: Aurnhammer, Kühlmann (Hg.), *Zwischen Josephinismus und Frühliberalismus*, s. 571–592, 580.
- 35 Data uváděna dle Kazbunda, *Stolice dějin*, s. 48.
- 36 AVA, SHK, karton 132, signatura 28, *Protokolle der Studienhofkommission 1760–1775*, 115 ex 1773, f. 679–681.
- 37 Entwurf citován podle přetištěné verze Meister, *Geschichte des Doktorates*, s. 92–101.
- 38 O Mastalierovi Franciscus Scherer, *Biographien der Professoren aller vier Facultäten der Wiener Hochschule von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart (i.e. circa bis 1840)*, NBÖ Cod. 13948, f. 169; Johann Georg Meusel, *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller viii*, reprint Hildesheim, Olms 1967, s. 523–525; Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 17. Theil, Wien, Hofdruckerei, 1867, s. 90–92; Hermann Haberzettl, *Die Stellung der Exjesuiten in Politik und Kulturleben Österreichs zu Ende des 18. Jahrhunderts*, Wien, Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs Verlag 1973, s. 21, 168–169, 176–178.
- 39 AVA, SHK, karton 20, signatura 4, *Philosophie Wien, Aesthetik und schöne Wissenschaften*, 220 ex 1774, f. 8. Dále AVA, SHK, karton 21, signatura 4, *Philosophie, Geschichte*, 128 ex 1774, f. 46.
- 40 Srov. přehled platů profesorů, který byl sestaven před zahájením josefinské univerzitní reformy. AVA, SHK, karton 20, signatura 4, *Philosophie, Philosophische Studien*, 116 ex 1783, f. 122.
- 41 AVA, SHK, karton 21, signatura 4, *Philosophie*, 128 ex 1774, f. 47–52.
- 42 Citováno dle Wangermann, *Aufklärung*, s. 23. Srovnej též AVA, SHK, 188 ex 1780, f. 3.
- 43 Karl Wotke uvádí bez jakéhokoli odkazu, že Haßlingerovi byla v roce 1777 svěřena stolice estetiky s platem 1300 zlatých. Žádný materiál potvrzující jmenování profesorem estetiky jsem nenalezl. Karl Wotke, *Das oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias*, I. Band, Berlin, Hofmann 1905, s. XLIX/pozn. 1.
- 44 AVA, SHK, karton 20, signatura 4, *Philosophie Wien, Aesthetik und schöne Wissenschaften*, 127 ex 1777, f. 9–22; AVA, SHK, karton 20, signatura 4, *Philosophie Wien, Aesthetik und schöne Wissenschaften*, 129 ex 1783 + 131 ex 1783, f. 23–28.
- 45 Haßlingerův zájem o krásné vědy byl natolik silný, že v roce 1772 ho studijní komise kritizovala, že místo německého řečnictví učí studenty latinským autorům. AVA, SHK, karton 21, signatura 4, *Philosophie, Wohlredenheit*, 17 ex 1772, f. 54–56.
- 46 AVA, SHK, karton 46, signatura 5, *Prag Philosophie, Philosophische Studien in genere*, f. 14.
- 47 AVA, SHK, karton 44, signatura 5, *Prag in genere, Theologie und Jus, Studien in genere 1752–1791*, f. 184
- 48 AVA, SHK, karton 46, signatura 5, *Prag Philosophie, Philosophische Studien in genere*, f. 15.
- 49 AVA, SHK, karton 44, signatura 5, *Prag in genere, Theologie und Jus, Studien in genere 1752–1791*, f. 180.
- 50 AVA, SHK, karton 1, signatura 1, *Studien-Kommission in Böhmen 1760–1787*, 220 ex 1775, f. 431–433.
- 51 Schreiber, *Geschichte*, s. 141.
- 52 Tamtéž.
- 53 Heinrich Bosse, „Die Stunde der Autodidakten. Deutsche Sprache und Literatur an der Universität Freiburg im 18. Jahrhundert“, in: Aurnhammer, Kühlmann (Hg.), *Zwischen Josephinismus und Frühliberalismus*, s. 571–592, 582–585.
- 54 *Důležitost* estetiky pro tereziánský dvůr potvrzuje i skutečnost, že ve stejné době vznikla profesura estetiky kromě vídeňské univerzity i na výtvarné akademii. Profesorem byl jmenován Friedrich Just Riedl. AVA, SHK, karton 20, signatura 4, *Philosophie Wien, Aesthetik und schöne Wissenschaften*, 36 ex 1772, f. 2–7.
- 55 K náplni jezuitské výuky z hlediska estetiky a uměnověd kromě stěžejního pramene *Ratio studiorum* (Berlin, Hofmann 1887) viz dochované seznamy přednášek pražské filozofické fakulty z doby před Seibtovým jmenováním, např. z roku 1759/60. Dále srovnej Kateřina Bobková-Valentová, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha, Karolinum 2006. Zde odkazy na další sekundární literaturu.
- 56 Wangermann, *Aufklärung*, s. 17. Ke jmenování byl Gottfried van Swieten zřejmě doporučen Kaunitzem.
- 57 Původní název van Swietenova reformního projektu pro vídeňskou univerzitu byl *Entwurf für das philosophische Lehrfach*. AVA, SHK, karton 20, signatura 4, *Philosophie, Philosophische Studien*, 152 ex 1784. Později bylo i ve Vídni používáno označení „philosophisches Studium“ doložené ve Freiburgu i Praze, proto ho používám. AVA, SHK, karton 2, signatura 1, *Studien in genere C*, f. 87–100.
- 58 SÚA, ČGP, 1784–1785, G.VI, karton 995, složka 1–17.
- 59 Snaha pevně propojit výuku (antické) literatury s výukou hlavních přírodovědných a filozofických předmětů byla hlavním cílem van Swietenovy reformy filozofických studií. Tato snaha se promítala také do pravidelných semestrálních zkoušek. Srov. dekret českému guberniu z 12.

října 1785 (AVA, SHK, karton 46, signatura 5, *Philosophie, Philosophische Studien in genere*, f. 24), dále připsal rektora freiburské univerzity ze 4. června 1785 (Universitätsarchiv Freiburg B 38/21). Obdobně dopisy van Swietenova Jacobimu (UB Freiburg, fond *Johann Georg Jacobi*, NL 7/IVB 476; NBÖ, HSS, Cod. 9717, f. 538).

60 Nejobširnější Eschenburgovu biografii a rovněž soupis jeho prací podal Fritz Meyen, *Johann Joachim Eschenburg: 1743–1820 /.../*, Braunschweig, Waisenhaus 1957. O Eschenburgových estetických názorech srov. Manfred Pirscher, *Johann Joachim Eschenburg: ein Beitrag zur Literatur- und Wissenschaftsgeschichte des 18. Jahrhunderts*, dizertace Münster 1960. Dále srov. Michael Maurer, „Johann Joachim Eschenburg und das Barock: ein Beitrag zur Problematik der Kontinuität vom 17. zum 18. Jahrhundert“, in: Klaus Garber (Hg.), *Europäische Barock-Rezeption*, Teil 1, Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung 20, Wiesbaden, Harrassowitz 1991, s. 337–349.

61 K výši platu AVA, SHK, karton 20, signatura 4, *Philosophie Wien, Philosophische Studien*, 116 ex 1783, f. 123. Dále srovnej ÖNB, HSS, Cod. 9717, f. 209 (dopis z 6. května 1783 dokládající, že Mastalier předložil van Swietenovi svou koncepci výuky krásných věd, tato koncepce se nedochovala).

62 AVA, SHK, karton 25, signatura 5, *Studienhofkommission in genere, Philosophische Studien*, 193 ex 1784, f. 73–76 („Nun sind zu Prag für die fünf ordentlichen Lehrstühle die Lehrer schon vorhanden. /.../ für die schönen Wissenschaften und klassischen Vorlesungen der Lehrer Seibt.“); AVA, SHK, karton 46, signatura 5, *Prag Philosophie, Philosophische Studien in genere*, f. 21 („die schönen Wissenschaften [hat] aber Seibt vorzutragen“). Z van Swietenových kroků je patrné, že se snažil potvrdit na postu profesora estetiky předchozí vyučující. Činil tak přesto, že byl z ciziny kontaktován, aby estetiku obsazoval novými lidmi, nepocházejícími z rakouského prostředí. Srov. dopis barona Alexandra von Podmanitzky, který mu doporučoval přijmout göttingenského profesora krásných věd Gottfrieda Augusta Bürgera. ÖNB, HSS, Cod. 9717, f. 381–383.

63 SÚA, ČGP, 1784–1785, Karton 995, Sign. G.VI.1–17.

64 O Meißnerovi Arnošt Kraus, „August Gottlieb Meißner“, *Athenaeum* 5, 1888, č. 5, s. 125–135, č. 6, s. 153–163; Rudolf Fürst, *August Gottlieb Meißner. Eine Darstellung seines Lebens und seiner Schriften*, Stuttgart, Göschen 1894 (dosud nepřekonaná biografie); Hans-Friedrich Foltin, „Nachwort“, in: *August Gottlieb Meißner, Kriminalgeschichten*. Hildesheim ad., Olms 1977, s. 533–566; Fotis Jannidis, „August Gottlieb Meißner (1753–1807)“, *Aufklärung* Bd. 8,1, 1994, s. 121–123; Alexander Košenina, „Nachwort“, in: *August Gottlieb Meißner, Ausgewählte Kriminalgeschichten*, St. Ingbert, Röhrig Universitätsverlag 2003, s. 91–112; Tomáš Hlobil, „Die Prager Ästhetiker Seibt und Meißner in der Korrespondenz Wielands“, in: Michal Sýkora (red.), *Kontexty IV*, Olomouc, UP 2004, s. 19–28.

65 Srov. dopis adresovaný van Swietenovi 9. října 1785. ÖNB, HSS, Cod. 9717, f. 570. Přetištěno in: Ferdinand Menčík, „Meißners Briefe an Freiherrn van Swieten und einige Freunde“, in: *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* XLIV, 1906, s. 235–253, 237–239. Důvodem, proč Seibt usiloval o změnu zařazení, mohlo být posílení antických literatur v ordinariátu estetiky. O Seibtovi se tradovalo, že antické jazyky příliš neovládal. Viz aféra, kterou vyvolalo Seibtovo cenzorské povolení vydat latinsky psanou obranu českého jazyka Bohuslava Balbína. Seibtův současník Johann Ferdinand Opiz v této souvislosti poznamenal: „Einige behaupteten sogar, er [tj. Seibt] habe das Manuscript bloss deswegen nicht gelesen: weil es ein lateinisches Werk war, in welcher Sprache er ungerne etwas lese.“ Ernst Kraus (Hg.), *Johann Ferdinand Opiz' Autobiographie aus einer Literarischen Chronik von Böhmen*, Prag, Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften 1909, s. 51. Dokumenty vztahující se k povolání Meißnera na pražskou univerzitu shrnul Stefan Hock, „Zur Biographie August Gottlieb Meißners“, *Euphorion* 6, 1899, s. 544–547.

66 SÚA, ČGP, 1784–1785, Karton 995, Sign. G.VI.1–17.

67 AVA, SHK, karton 25, signatura 5, *Studienhofkommission in genere, Philosophische Studien*, 193 ex 1784, f. 73–76.

68 Universitätsarchiv Freiburg, signatura A 86/12

69 Universitätsarchiv Freiburg, signatura B 38/21. V adrese německy psané gratulace ke jmenování profesorem označil van Swietenova Jacobiho za učitele krásných věd („Lehrer der schönen Wissenschaften“). UB Freiburg, fond *Johann Georg Jacobi*, NL 7/IV B 475.

70 Wangermann, *Aufklärung*, s. 80–83. V rakouské literatuře se vede spor o to, jak nahlížet na Gottfrieda van Swietenova. Dřívější výklady (Kink, Meister) ho představovali jako reformátora, který se snažil omezit liberální tendence. Naproti tomu Wangermann a Sauer ukazují, že právě pod jeho vedením začaly rakouské univerzity největší míru svobody. Rozdíl mezi oběma stanovisky vyplývá již z jejich odlišného zaměření. Kink a Meister se při posuzování míry liberálnosti soustředili přednostně na řízení škol (zvláště teologických fakult), teprve Wangermannovo a Sauerovo zaměření na van Swietenovu cenzurní činnost a na pokyny rozpracovávající základní reskripty týkající se učebnic vedly ke změně pohledu. Kink, *Geschichte*; Richard Meister, *Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens*, Teil I, Wien, Böhlau 1963, s. 20–39; Werner Sauer, „Von der ‚Kritik‘ zur ‚Positivität‘. Die Geisteswissenschaften in Österreich zwischen josephinischer Aufklärung und franziszeischer Restauration“, in: Hanna Schnedl-Bubeniček (Hg.), *Vor-*

märz:Wendepunkt und Herausforderung. Beiträge zur Literaturwissenschaft und Kulturpolitik in Österreich, Wien, Geyer 1983, s. 17–46.

71 Pokud si profesor vybral jinou učebnici než uvedenou v seznamu, musel pouze dbát, aby byla v souladu se stanovenými cíli jednotlivých oborů („dem vorgeschriebenen Gang der Lehre angemessen“). Vybranou či nově napsanou učebnici byl sice povinen předložit studijní komisi ke schválení, samotný schvalovací proces však byl v zásadě formální akt. SÚA, ČGP, 1784–1785, Karton 995, Sign. G.VI.1–17. Srovnej další obdobné dokumenty AVA, SHK, karton 46, signatura 5, *Prag Philosophie, Philosophische Studien in genere*, Dekret an das Böhmisches Gubernium, 6. Juli 1784, f. 21 („In den philosophischen Lehren bleibt die Wahl des Vorlesebuchs überlassen, jedoch muß die Anzeige aeher [?] gemacht werden.“). Universitätsarchiv Freiburg B 38/20 („DieVorlesbücher seyen in der besonderen Anleitung angeführt, welche der Fakultät mit dem neuen Entwurf für das philosophische Studium zu kommen werde, indessen bleiben gleichwohl jedem Lehrer frey, besonders für das philosophische Studium andre Vorlesbücher zu wählen, die aber von Hofe [...] zu genehmigen, oder sich der bisher üblichen fort zu gebrauchen sey.“). AVA, SHK, karton 2, signatura 1 und 2a–e, *Studien in genere C 1771, 1780, 1787*, Über die Einrichtung der Studien, in den k:k: Deutschen, Böhmischen und Hungarischen Erbländen, f. 36 („Aber wenn ein Lehrer entweder ein Werk kenne, das dem Endzwecke besser zusaget, oder das Zutrauen zu seiner Wissenschaft hat, ein eigenes Vorlesebuch zu schreiben, so legt er es der Studien Aufsicht vor, und darf an ihrer Genehmhaltung nicht zweifeln, sobald die Wissenschaften bei der Veränderung gewinnen.“); AVA, SHK, karton 20, signatura 4, *Philosophie Wien, Philosophische Studien*, 152 ex 1784, f. 130, Nota an die Hungarisch-Siebenbürgische Hofkanzley, 25. Juli 1784 („In Ansehung dieser letzteren [tj. der Vorleßbücher] bleibt es gleichwohl jedem philosophischen Lehrer frey Vorleßbuch selbst zu wählen, wenn es nur dem vorgeschriebenen Gang der Lehre angemessen ist, und, um dieses zu beurtheilen, hiher nahmhafft gemacht, ohne eingeschickt wird.“).

72 Eschenburgův *Entwurf* je uveden též v soupisu učebnic pro filozofické studium. AVA, SHK, karton 2, signatura 1 und 2a–e, *Studien in genere C 1771, 1780, 1787*, Über die Einrichtung der Studien, in den k:k: Deutschen, Böhmischen und Hungarischen Erbländen, f. 81.

73 SÚA, ČGP, 1784–1785, Karton 995, Sign. G.VI.1–17.

74 O učebnicích estetiky a poetiky nehovořil ani dřívější *Entwurf für das philosophische Studium*, pouze vyjmenoval antické texty, které je třeba využívat při výuce přírodovědných či filozofických předmětů.

75 Je třeba zdůraznit, že Meißner sice používal Eschenburgův *Entwurf*, ale nikoli otrocky či mechanicky. Kniha braunschweigského profesora pro něj byla východiskem k dialogu, který s ní vedl ve vlastních přednáškách. Podrobněji Tomáš Hlobil, „Pražské přednášky z estetiky a poetiky Augusta Gottlieba Meißnera podle Johanna Joachima Eschenburga (S přihlédnutím k výuce estetiky na univerzitách ve Vídni a Freiburgu)“, *Estetika* 40, 2004, s. 131–148.

76 Srov. dopis Gottfrieda van Swieteny z 9. února 1785, ve kterém freiburského profesora v zásadě direktivně seznámil s antickými díly, která mají být ve výuce využívána, aby byly naplněny sledované cíle. Tento výčet se shoduje s díly uvedenými v *Entwurfu*. Z dochované korespondence mezi van Swietenem a Jacobim lze usuzovat, že profesorům byla dopřána volnost zejména v uspořádání kolegií, texty, na které se měla výuka zaměřit a o které se měla opírat, sice nebyly zcela závazné, vzhledem k tomu, že byly vybrány po pečlivé úvaze vedené cílem propojit výuku (antické) literatury s hlavními přírodovědnými a filozofickými předměty, se ale zjevně neočekávalo, že by vyučující často vybírali jiné. Podrobněji korespondence mezi Jacobim a van Swietenem UB Freiburg, fond *Johann Georg Jacobi*, NL 7/IVB 476; NBÖ, HSS, Cod. 9717, f. 476,478, 538.

77 O rozsáhlosti estetické produkce svědčí četné bibliografie, např. Armand Nivelle, *Literaturästhetik der europäischen Aufklärung*, Wiesbaden, Athenaion 1977, s. 81–149. Ani tato rozsáhlá bibliografie není zdaleka vyčerpávající, odhlíží nejen od estetiky neliterárních umění, ale i mnoha dalších důležitých zdrojů, např. hesel v dobových encyklopediích či četných časopiseckých článků. Podrobněji o četnosti pramenů a složitosti napsat dějiny německé estetiky 18. století Tomáš Hlobil, „Kdy budou napsány dějiny estetiky německy mluvících zemí 18. století?“, in: Michal Sýkora (red.), *Kontexty III*, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philosophica-Aesthetica 25, Olomouc, Univerzita Palackého 2002, s. 31–37.

78 Jacobiho znalost dobové estetické produkce dokládá mj. jeho působení na hallské univerzitě. Podrobněji Achim Aurnhammer, „Johann Georg Jacobis Hallenser Tasso-Vorlesungen“, in: Achim Aurnhammer (Hg.), *Torquato Tasso in Deutschland. Seine Wirkung in Literatur, Kunst und Musik seit der Mitte des 18. Jahrhunderts*, Berlin, New York, de Gruyter 1995, s. 398–422. Meißnerovu obeznanost potvrzují zápisky pořízené jeho posluchači, ve kterých jsou zaznamenány desítky prací německých i zahraničních estetiků. Podrobněji Tomáš Hlobil, „Pražské univerzitní přednášky z estetiky a poetiky Augusta Gottlieba Meißnera podle zápisků Josefa Jungmanna“, *Česká literatura* 52, 2004, s. 466–484.

79 AVA, SHK, karton 27, signatura 5, *Brünn und Freiburg*, 208 ex 1782, f. 1 (Josef II. vyzývá studijní komisi, aby dohlédla na to, aby na freiburskou univerzitu „mehrere fremde Gelehrte und berühmte Männer [...] gezogen werden“.). Srov. i archiválie vztahující se k povolání Friedricha

Augusta Clemense Werthese profesorem estetiky na univerzitě v Pešti – ÖNB, HSS, Cod. 9719, f. 363–364; dále HHS, Studienrevisionshofkommission, karton 1, Nr. 17, *Auf die Abreise des Herrn Friedrich August Clemens Werthes*, 1791. Viz rovněž seznamy přednášek obsahující kolegia z německé literatury a také zařazování německé literatury do kolegií estetiky, které je zřejmé z dochovaných zápisků – Hlobil, „Pražské univerzitní přednášky“.

80 K obligatornosti estetiky ve Vídni srovnej přípis ředitelům vyšších fakult z 9. října 1784 (AVA, SHK, karton 20, signatura 4, *Philosophie Wien, Philosophische Studien*, f. 126), ve Freiburgu/Br. přípis děkana filozofické fakulty Ignaze Zannera adresovaný k.k. Vorder-Oesterreichische Regierung z 31. července 1789 (Universitätsarchiv Freiburg, B 38/25).

81 O intenzitě van Swietenova zájmu o estetiku svědčí mj. impozantní soupis estetické literatury, kterou požadoval od Josefa II. nakoupit do univerzitních knihoven. AVA, SHK, karton 22, signatura 5, 118 ex 1785, f. 44; AVA, SHK, karton 22, signatura 5, 118 ex 1785, *Bericht der österreichischen Regierung /.../ über die Einrichtung der Universitätsbibliothek /.../*, f. 50. Viz též van Swietenovu rukopisnou úvahu o estetice uvedenou v následující poznámce.

82 Srov. van Swietenovu úvahu *Über die Bildung des Geschmacks durch Lesung klassischer Schriften der Alten*. ÖNB, HSS, Cod. 9719, f. 450. Tento text, který vznikl pravděpodobně v souvislosti se spory o postavení estetiky v programu filozofických fakult vedenými na přelomu osmdesátých a devadesátých let (podrobněji viz níže), nejobsažněji vyjadřuje van Swietenovu představu o účelu estetiky a krásných věd. Van Swieten zde navazoval bez výslovného citování na Sulzerovu studii „Über die beste Art die klassischen Schriften der Alten mit der Jugend zu lesen“ (1765). Z ní vycházel již v *Entwurfu* prosazovaný způsob výuky antické literatury.

83 Charakteristiku třibení vkusu jako „eine sehr wichtige Nationalangelegenheit“ použil van Swieten v úvaze *Über die Bildung des Geschmacks durch Lesung klassischer Schriften der Alten* (ÖNB, HSS, Cod. 9719, f. 450).

84 AVA, SHK, Karton 24, Sign. 5, *Universitäten in genere, Theologische Studien 1754–1786*, 122 ex 1783, f. 91–94.

85 Srovnej van Swietenovu obhajobu před výhradami Josefa II. AVA, SHK, karton 21, signatura 4, *Philosophie, Naturgeschichte, Naturalienkabinett 1774–1791*, 164 ex 1784, f. 2–4 (Van Swieten zde trval na tom, že filozofická studia představují „ein unzertrennliches Ganzes“. Proto „jede Einschränkung würde ihn verstümmeln, nicht verbessern“.).

86 Van Swieten nahlížel na faráře jako na „öffentliche Volkslehrer“. Mají-li patřičně působit na lid, nestačí jim k tomu ovládat pouze logiku a metafyziku, ale musí se i naučit, jak zprostředkovat pravdy s půvabem. Farář musí nejen argumentovat pro rozum, ale i dojmout srdce („das Herz rühren“). Právě této dovednosti učí estetika. Ve střetu van Swietena s teologi vyhověl Josef II. v zásadě prezidentovi studijní komise, povolil jedině zmírnění, že schopní studenti mohou složit zkoušku bez absolvování třetího ročníku. AVA, SHK, karton 24, signatura 5, *Universitäten in genere, Theologische Studien 1754–1786*, 122 ex 1783, f. 91–94; Wangermann, *Aufklärung*, s. 36–38; týž, „By and By We Shall Have an Enlightened Populace: Moral Optimism and the Fine Arts in Late-Eighteenth-Century Austria“, *Austrian History Yearbook* 30, 199, s. 1–15. Přesvědčení, že třibení vkusu je státní záležitost (*Nationalangelegenheit*), neboť jinak člověk ustrne výlučně u fantazijních a smyslových požitků, se objevuje i v dalších van Swietenových textech. ÖNB, HSS, Cod. 9719, f. 450.

87 Prosazením obligatornosti estetiky van Swieten zároveň čelil snaze studentů vyhýbat se studiu krásných věd, se kterou zápolila zejména vídeňská výuka po celé tereziánské období (AVA, SHK, karton 2, signatura 1 + 2a–e, *Studien in genere C 1771, 1780, 1787*, 56 ex Februar 1780, f. 4–9). Např. Mastalierovy přednášky z estetiky, jak zaznamenal Friedrich Nicolai (*Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten*, Bd. IV, Beylage XII, 2, s. 50, 55 ff., citováno dle Zeeden, *Freiburger Philosophische Fakultät*, s. 123–124), navštěvovalo jen osm studentů. V Praze byla situace zcela jiná. Seibtova výuka krásných věd stejně jako pozdější Meißnerova se v Čechách setkala s mimořádným ohlasem. O Seibtově popularitě, za kterou vděčil především šíření německého jazyka a moderní německé literatury, píše jeho současníci Franz Martin Pelzel („Geschichte der Deutschen und ihrer Sprache in Böhmen“, in: *Neuere Abhandlungen der k. Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften*, Erster Band, Prag, Geržabek 1790, s. 281–310, 301–302) a Franz Niemetschek („Züge aus der Geschichte der Wissenschaften und des Geschmackes in Böhmen“, *Libussa* 2, 1804, Zweites Stück, s. 18–58, 57–58). O Meißnerově popularitě Fürst, *August Gottlieb Meißner*, s. 45. Srovnej též oslavné básně, které skládali pražští studenti při Meißnerovu odchodu do Fuld. A.I.L., *Denkmal inniger Verehrung dem Herrn Professor A.G. Meißner gewidmet. Bei seinem Abgange von der Universität. Im Dezember 1804*, Prag: Geržabek, rok neveden; *Lied, von A.G. Meißner's Freunden gesungen, am 8ten Jänner 1805*, údaje nevedeny, uloženo v LA PNP, složka Pešina, Václav Michael.

88 Srovnej *Über die Einrichtung der Studien*, in den k.k. Deutschen, Böhmisches und Ungarischen Erbländen, AVA, SHK, karton 2, signatura 1 und 2a–e, *Studien in genere C 1771, 1780, 1787*, f. 16/2, 19, 30/2. Obdobné názory vysloveny již v dokumentu *Entwurf für das philosophische Studium* (s. 16–17). SÚA, ČGP, 1784–1785, G.VI 1–17, karton 995.

89 Wangermann, *Aufklärung*, s. 95–113. Wangermann objevil a rozebral téměř všechny důležité archiválie týkající se postavení estetiky v leopoldovských reformách. Následující výklad tyto materiály přenáší z širšího kontextu zaměřeného na postižení vzdělávacího ideálu Gottfrieda van Swieteny do kontextu výlučně estetického.

90 Teprve dopisem z 9.12. 1791 zpravil Leopold Gottfrieda van Swieteny o rozhodnutí sloučit jím vedenou studijní komisi s dvorskou kanceláří a zároveň o tom, že této komisi již nadále nebude předsedat. NBÖ, HSS, Cod. 9719, f. 313–314.

91 Srov. Protokoll der über die künftige Einrichtung der Studien gehaltenen Kommission vom 24. Julius 1790 (AVA, SHK, karton 133, signatura 28, *Protokolle der Studienhofkommission 1776–1791*, 156 ex 1790, f. 1245–1270), dále srovnej AVA, SHK, karton 1, signatura 1, *Studienhofkommission in genere 1760–1791*, 133 ex 1791; AVA, SHK, karton 14, signatura 4, *Jus in genere*, 147 ex 1790. Završením Martiniho reformního úsilí byla Leopoldem schválená zpráva vydaná tiskem: [Carl Anton von Martini], *Nachricht von einigen Schul- und Studienanstalten in den Österreichischen Erblanden*, Wien, Kurzbeck 1791. Rukopis AVA, SHK karton 22, signatura 5, 143 ex 1791.

92 Srovnej Leopoldův dopis van Swietenovi, ve kterém ho informoval o schválení nového studijního plánu čtyř fakult. AVA, SHK, karton 14, signatura 4, *Jus in genere*, 147 ex 1790, f. 182–183.

93 AVA, SHK, karton 14, signatura 4, *Jus in genere*, 147 ex 1790, f. 244–255 („Philosophische Facultät“).

94 Pro vstup na vyšší fakulty zůstala z disciplín vyučovaných profesory estetiky závazná jen kolegla latinských klasiků (rozuměj básníků, filozofů a historiků) otevíraná v prvních dvou ročnících filozofie. Posluchači, kteří nehodlali ve studiu na vyšších fakultách pokračovat, se nemuseli účastnit ani těchto kolegií. AVA, SHK, karton 14, signatura 4, *Jus in genere*, 147 ex 1790, f. 244–255 („Philosophische Facultät“, zejména návrh označený římskou číslicí deset).

95 AVA, SHK, karton 14, signatura 4, *Jus in genere*, 147 ex 1790, f. 244–255 („Philosophische Facultät“). V této souvislosti je třeba upozornit na skutečnost, že označení „Brotstudien“ bylo v rakouské monarchii, jak doložil *Briefwechsel* Augusta Ludwiga Schlözera, chápáno jinak než v severoněmecké jazykové oblasti. Na severu bylo toto označení chápáno víceméně jako nadávka (*Scheltwort*), v Rakousku naopak pozitivně jako „Ehrenwort“. Všechny obory, které se nevyučovaly na vyšších fakultách, se proto snažily stát přesvědčit, že i jim označení „Brotstudien“ náleží. Anonym, „BücherInquisition in Prag“, *Briefwechsel meist historischen und politischen Inhalts*, 6. Theil, Heft XXXII, 1780, s. 51–68, 66.

96 Z dobových pojednání o rázu filozofické fakulty, které vznikly nezávisle na dvorských dokumentech, vyniká recenze Ignaze de Lucy věnovaná knize Antona von Scharfa *Gedanken von dem Werthe, und der Behandlung des philosophischen Studium* [sic] (Wien, Trattner 1778). V recenzi, spíše úvaze o neuspokojivém stavu rakouských filozofických fakult v postjezuitském období, upozorňuje autor na další tituly zaobírající se tímto tématem a nastiňuje svou představu filozofických studií, která předjímá josefínské reformy Gottfrieda van Swieteny (studium filozofie by mělo být tříleté, neboť filozofie je užitečná posluchačům všech tří vyšších fakult, ba i nestudentům). *Oesterreichische Gelehrte Anzeigen 1779*, 1. Heft, s. 23–32. Ze sekundární literatury srov. Walter Höflechner, „Bemerkungen zur Differenzierung des Fächerkanons und zur Stellung der philosophischen Fakultäten im Übergang vom 18. auf das 19. Jahrhundert“, in: Rainer Christoph Schwinges (Hg.), *Artisten und Philosophen. Wissenschafts- und Wirkungsgeschichte einer Fakultät vom 13. bis zum 19. Jahrhundert*, Basel, Schwabe 1999, s. 297–317.

97 Z podobnosti charakteristiky estetiky s rukopisnou úvahou *Über die Bildung des Geschmacks durch Lesung klassischer Schriften* (ÖNB, HSS, Cod. 9719, f. 450) lze vyvodit předpoklad, že tato rukopisná úvaha vznikla právě v souvislosti s oponenturou Martiniho kritického postoje k estetice.

98 AVA, SHK, karton 133, signatura 28, 298 ex 1791, f. 1343–1349.

99 Zbytek názvu odstřižen.

100 AVA, SHK, karton 43, signatura 5, *Prag in genere, Prag Einrichtung*, 143 ex 1791, f. 213–221.

101 AVA, SHK, karton 133, signatura 28, 298 ex 1791, f. 1294–1295.

102 AVA, SHK, karton 133, signatura 28, 298 ex 1791, f. 1282–1293.

103 AVA, SHK, karton 133, signatura 28, 298 ex 1791, f. 1294–1295.

104 Žádné dokumenty potvrzující změny v platech či zařazeních profesorů jsem v archivech nenalezl.

105 O Liebelovi: Franciscus Scherer, *Biographien der Professoren aller vier Facultäten der Wiener Hochschule von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart (i.e. circa bis 1840)*, NBÖ Cod. 13948, f. 201–202; Constant von Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 15. Theil, Wien, Hofdruckerei 1866, s. 95–96; *Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950*, v. Bd., Wien, Böhlau 1972, s. 191–192.

106 Mastalier oficiálně učil do konce studijního roku 1791/92 (Anton Philleboi, *Wiener Universitätsschematismus*, 1792, s. 52–53, Archiv der Universität Wien). O obsazování vídeňské stolice estetiky po Mastalierově odchodu Philleboi, *Wiener Universitätsschematismus*, 1793, s. 54–55,

Archiv der Universität Wien; dále AVA, SHK, Phil Ästhetik, 12 ex 1792. Údaje uváděny dle Schwarz, *Die philosophische Fakultät*, s. 173–177; Elisabeth Stoiber, *Die Universität Wien von 1780 bis 1802*, Dissertation Universität Wien, strojopis, Wien 1979, s. 341–342.

107 Podrobněji Hlobil, „Pražské přednášky“, *Estetika* 40, 2004, s. 131–148.

108 Meißner si např. v dopise Hammerovi z 26. listopadu 1798 stěžoval na skutečnost, že musí každý semestr vyzkoušet přes sedm set posluchačů, z čehož lze usuzovat, že návštěvnost kolegií estetiky v Praze výrazněji neklesla. Citováno dle Fürst, *August Gottlieb Meißner*, s. 40, 328.

109 HHSA, Staatsraths-Act, Nr. 2147 ex 1795.

110 Podrobněji Hubert Weitensfelder, *Studium und Staat. Heinrich Graf Rottenhan und Johann Melchior von Birkenstock als Repräsentanten der österreichischen Bildungspolitik um 1800*, Wien, WUV 1996.

111 Obecné náhledy komise na filozofickou fakultu obsahuje von Rottenhanův „Vortrag zu den Deliberationen über das philosophische Studium“, in: C[hristian]U[Irich] D[etlef] Freiherr von Eggers (Hg.), *Nachrichten von der beabsichtigten Verbesserung des öffentlichen Unterrichtswesens in den österreichischen Staaten mit authentischen Belegen*, Tübingen, Cotta 1808, s. 189–200. Rukopisné verze rozebíraných materiálů jsou uloženy v HHSA, SRHK, karton 6, *Einzelne Schriftstücke betr. Reform des Philosophiestudiums*.

112 Údaje týkající se estetiky v následující dvou odstavcích jsou uváděny podle von Rottenhanova příspěvku „Uebersicht und Eintheilung der Lehrgegenstände des philosophischen Lyceal-Curses“. Ibid., s. 200–207.

113 Další tři odbory byly filozofický, přírodně matematický a historický.

114 HHSA, SRHK, karton 6, Protocoll über die den 4. Julius 1798 gehaltene Sitzung, f. 146.

115 [Franz] Hammer, „Von dem Unterricht in der klassischen Literatur und Aesthetik“, in: Eggers (Hg.), *Nachrichten*, s. 236–250.

116 Tamtéž, s. 246.

117 Tamtéž, s. 250.

118 Heinrich Franz Graf Rottenhan, „Darstellung des ganzen Zusammenhangs aller verschiedenen Lehranstalten“, in: tamtéž, s. 371–374 (filozofický kurz).

119 HHSA, SRHK, karton 6, *Philosophisches Studium*, s. 38–42. Tento dokument vřazuje estetiku do oddílu Theoretische Philosophie spolu s logikou, metafyzikou (tj. ontologií, kosmologií, pneumatologií, psychologií a přirozenou teologií), antropologií a vyšší elementární filozofií (tj. Kantovým criticismem). Estetika je zde představena baumgartenovskými pojmy, zdůrazněn je kulturní přínos krásných umění, nemožnost obsáhnout jejich podstatu teoretickými pravidly či rozumovou reflexí a vyzdvížen přínos pro stát.

120 HHSA, SRHK, karton 13, *Aufsätze Birkenstocks*, f. 378–379.

121 Viz seznamy přednášek jednotlivých fakult. Z pražských seznamů přednášek se ze sledovaného období dochovaly všechny, dnes jsou uloženy v Archivu Univerzity Karlovy; z freiburských jediný z roku 1795/96, dnes uložený v archivu freiburské univerzity; z vídeňských jediný z roku 1802/03, neměl jsem k dispozici.

122 „Neuer Lehrplan der philosophischen Studien“ a „Philosophischer Studienplan“ citovány dle Wilhelm Unger, *Systematische Darstellung der Gesetze über die höheren Studien in den gesammten deutsch-italienischen Provinzen der österreichischen Monarchie*, 2. Teil Specielle Anordnungen, Wien, Gerold 1840, s. 479–517.

123 Žádné dokumenty potvrzující změny v platech či zařazeních profesorů jsem v archivech nenalezl.

124 Srovnání nástupní přednášku J[osef] G[eorg] Meinert, *Rede über das Interesse der Aesthetik, Pädagogik, Geschichte der Gelahrheit [sic] und Philosophie für Gebildete Menschen*, Prag, Widtmann 1807.

125 Eschenburgův *Entwurf* neovlád jen rakouskou univerzitu, ale i gymnaziální výuku. K nákupu pro gymnázia bylo třetí vydání *Entwurfu* doporučováno dvorskou studijní komisí ještě v roce 1816. Srovnání Wolfgang Neuber, „Zur Dichtungstheorie der österreichischen Restauration. Die ‚Institutio ad eloquentiam‘“, in: Herbert Zeman (Hg.), *Die Österreichische Literatur. Ihr Profil an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert (1750–1830)*, 1. Teil, Graz, Akademische Druckanstalt 1979, s. 23–53, konkrétně s. 24–25.

126 O zásadní změně, ke které došlo v 18. století, kdy se výuka literatury již nezaměřovala na výchovu básníků, nýbrž čtenářů, podrobněji Weimar, *Geschichte*, s. 56–106.